

HRVATSKI DRŽAVNI SABOR 1942.: SPOMENICA SKUPINE ZASTUPNIKA IZ STUDENOGA (U POVODU 80. OBLJETNICE) (I.)

Spomenica koju je skupina zastupnika Hrvatskoga državnog sabora u studenome 1942. godine uputila državnom poglavaru – dr. Ante Pavelić je i 1941.–1943. bez iznimke smatran i nazivan državnim poglavarom Nezavisne Države Hrvatske, premda je u svibnju 1941., u kontekstu hrvatskih nastojanja da se obuzda talijanski imperijalizam, Aimone di Savoia prihvatio ponuđenu mu krunu kralja Zvonimira kao simbol hrvatskog vrhovništva – nije posve nepoznata javnosti: taj se dokument spominje u više publicističkih i historiografskih rasprava; razmjerno opširno prepričao ga je Bogdan Krizman u drugom svesku svoje tetralogije o ustašama i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj,¹ a kao važnu epizodu spomenula ga je i Neda Engelsfeld u svojoj tužnoj demonstraciji nepoznavanja elementarnih činjenica iz povijesti Nezavisne Države Hrvatske,² o koju sam se uzgred – u polemici s njezinim učenicima i nasljednicima na katedri za pravnu i državnu povijest zagrebačkoga Pravnog fakulteta – očešao na drugome mjestu.³

Veću pozornost Spomenici posvetila je Nada Kisić Kolanović u svom pokušaju da donekle zaokruženo prikaže uspostavu i djelovanje Hrvatskoga državnog sabora 1942.,⁴ ukratko ju obrađuje i Ivo Perić u svom pregledu djelovanja Hrvatskoga

Piše:

Dr. sc. Tomislav JONJIĆ

(državnog) sabora u 19. i 20. stoljeću,⁵ a uzgred ju je i bez posebnih ambicija dotaknuo i niz drugih autora. Svi oni su se uglavnom oslonili na literaturu, dok su za izvornim arhivskim dokumentima posegnuli tek Krizman i Kisić Kolanović: prvi, služeći se ispravom koja potječe iz National Archives and Records Administration (Washington) i koja je tada u mikrofilmu bila dostupna u ondašnjem Arhivu Jugoslavije (ali ne spominjući da se radi o njemačkom prijevodu),⁶ druga – njezinom inačicom sastavljenom na hrvatskome, koja se čuva među Predsjedničkim spisima Hrvatskoga državnog sabora pohranjenima u Hrvatskome državnom arhivu.⁷

Kako nije smatrala potrebnim makar jednom rečenicom napomenuti da je Krizman obilno koristio taj dokument – koji ona (u skladu sa svojim tradicionalno zabavnim, mjestimice čak i ingenioznim predodžbama o hrvatskom jeziku) umiljato naziva „peticijskim pismom“ – Kisić Kolanović nažalost nije uočila ni razlike koje očito postoje između hrvatske verzije sačuvane u Hrvatskome državnom arhivu i one (njemačke) kojom se je koristio Krizman.⁸ Nije joj, nažalost, bilo poznato ni to da je njemački prijevod tog do-

kumenta u Hrvatskome državnom arhivu dostupan na mikrofilmu,⁹ u zbirci gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku. Tamo ga nalazimo u verziji koja je različita od one hrvatske koju je ona koristila.¹⁰

Ako pođemo od pretpostavke da Krizman – s čijim odnosom prema dokumentima, doduše, uvijek treba biti oprezan – nije izmislio tekst kojim se je služio (premda je očito prešutio da se služi njegovim prijevodom na njemački!), lako je primijetiti da postoje razlike između te verzije i verzije kojom se bavi Nada Kisić Kolanović. Njemački, pak, tekst koji je dostupan u Hrvatskome državnom arhivu i po sadržaju i po arhivskim oznakama mogao bi odnosno trebao bi odgovarati onomu što je Krizman u svoje vrijeme bio pronašao u Beogradu. On je bez ikakve sumnje prijevod dokumenta izvorno sastavljenog na hrvatskome (jer se u njemu na par mjesta navode tumačenja odnosno napomene, „Anmerkungen“), što znači da najvjerojatnije ipak govorimo o dvije, a ne o tri verzije istog dokumenta.

Razlike između njih nisu prevelike, ali su ipak uočljive. Prva, prevedena na njemački i uvjetno nazvana *beogradskom* (koja je, dakle, u mikrofilmiranu obliku dostupna i u Zagrebu), datirana je 30. studenoga; druga, *zagrebačka*, sastavljena je na hrvatskome i nosi nadnevak 17. studenoga 1942.; u prvoj dokument počinje podsjećanjem na Lički („Velebitski“ odnosno „Brušanski“) ustanak, u drugoj se taj ustanak iz 1932. uopće ne spominje; u

nakladnik, a kao nositelj autorskih prava naveden je Ivan de Mihalovich–Korvin.

1 B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980., 430.-433.

2 N. ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća*. Treće, dopunjeno izdanje, Zagreb, 2006., 402.-410.

3 Vidi: T. JONJIĆ, „Drugdje je Rod, tamo treba skakati! (Ili: nekoliko ganutljivih opazaka o ispitnom gradivu na katedri hrvatske državne i pravne povijesti Pravnoga fakulteta u Zagrebu“, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: *ČSP*), 44/2012., br. 1, Zagreb, 2012., 167.-187. Članak je uvršten u moju knjigu *Trgovci hrvatskim kožama. Polemike o nacionalnoj povijesti XX. stoljeća*, Zagreb, 2021., 89.-119.

4 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, „Hrvatski državni sabor Nezavisne Države Hrvatske“, *ČSP*, 32/2000., br. 2, 562.-563.

5 I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848. -2000. Treći svezak: 1918.-2000.*, Zagreb, 2000., 89.

6 Kao izvor, Krizman navodi: AJ [Arhiv Jugoslavije], [Zbirka mikrofilmova] T-501, rolna 265. (B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 430.)

7 Hrvatski državni arhiv, fond 211 - Hrvatski državni sabor, Predsjednički spisi (dalje: HR-HDA-211, HDS, PS), kut. 3, br. 445/1942.

8 Knjižica *Istina o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 10. travanj 1941-1991 – Pedesetogodišnjica uspostave Nezavisne Države Hrvatske*, Buenos Aires, 1991. na str. 40.-41. dijelom prepričava, a dijelom – izgleda – citira Spomenicu, donoseći pritom neke drugačije formulacije. Izvor nije naveden, pa nije jasno otkud te formulacije potječu. Knjižici (66 str.) nije naznačen autor ni

9 Na to me je upozorio jedan ugledni hrvatski povjesničar koji ne želi biti spominjan u tom kontekstu, što mene, dakako, ne oslobađa obveze da mu se i ovdje zahvalim.

10 HR-HDA-1450, Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, svitak D-86, snimke: 855.-859. (odnosno National Archives and Records Administration, Washington, T-501, Roll 265.)

prvoj (*beogradskoj*) navedena su imena i saborske dužnosti desetorice potpisnika, u drugoj (*zagrebačkoj*) ne navodi se tko je Spomenicu potpisao.

Iz tih sadržajnih razlika i logične pretpostavke da su Nijemci (zacijelo ured Edmunda Glaisea von Horstenau, njemačkoga generala u Zagrebu koji je malo ranije, 1. studenoga 1942., dobio novu titulu, postavši „opunomoćenim njemačkim generalom u Zagrebu“) prevodili konačnu verziju dokumenta, a ne njegovu radnu

njemački jezik. U prilogu ovog članka donosimo – bez ikakvih jezičnih i pravopisnih intervencija – i taj nacrt Spomenice i njezin prijevod na njemački, ali i hrvatski prijevod toga njemačkog prijevoda isprave koji je zacijelo predana Poglavniku posljednjeg dana studenoga 1942. godine.¹¹ [*Bilo bi logično uzastopce, na kraju teksta, objaviti sva tri priloga, no iz tehničkih razloga – kako bi čitatelji znali o čemu se radi – u ovom broju objavljujemo samo prvi; ostali slijede. Op. ur.*]

Pavelić u nazočnosti ministara prima izaslanstvo Hrvatskoga državnog sabora predvođeno predsjednikom Markom Došenom

inačicu – ili im je netko s hrvatske strane dostavio prijevod tog teksta (pa usput tumačio što pojedine sintagme i nadnevcima znače) – s visokim stupnjem vjerojatnosti može se zaključiti kako je inačica koja je u strojopisnom obliku sačuvana u Hrvatskome državnom arhivu, zapravo radna verzija dokumenta (ili možda: jedna od radnih verzija).

Na to upućuju i pisarske pogreške u njoj i nekoliko ispravaka na margini, pisanih dijelom grafitnom olovkom i zato jedva čitljivih, a dijelom zelenom tintom. Uza sve to, ta hrvatska, strojopisna verzija nešto je opširnija, pisana naglašeno emotivnim tonom te stilski, pa i politički oštrija od one koja je datirana 30. studenoga 1942. i koja je, s imenima desetorice potpisnika, ostala sačuvana u prijevodu na

U sadržajnom je smislu jasno da konačna verzija nije bitno odstupila od radne.¹² Na prvi pogled se ona doima kao čin koji je pretpostavljao visok stupanj osobne hrabrosti (premda je iskustvo s veljačkom predstavkom skupine saborskih zastupnika za oslobođanje dr. Vladka Mačeka – na što ćemo se vratiti u nastavku – vrlo rjeđito pokazivalo da režim poštuje propisani zastupnički imunitet i da potpisnici te predstave nisu bili izloženi nikakvoj retoriji), i da se je ta hrabrost manifestirala u naglašeno snažnoj kritici cijele dotadaš-

11 Karlo MIRTH, *Život u emigraciji*, Zagreb, 2003., 183. odlučno tvrdi da je „Memorandum“ predan Paveliću upravo tog dana; jedina je nevolja da za tu tvrdnju ne navodi izvora.

12 Prijevod njemačkog prijevoda (Prilog 3) nastoji stilski i pravopisno pratiti radnu verziju Spomenice (Prilog 1), preuzimajući njezine formulacije svagdje gdje je to moguće.

nje ustaške (Pavelićeve) vladavine, što će potom jugoslavenska i poslijejugoslavenska publicistika i historiografija (pa i većina njezinih hrvatskih nasljedovatelja i sljedbenika) prikazivati kao jedan od neposrednih povoda – možda i glavni – za tobožnje raspuštanje Hrvatskoga državnog sabora.

Međutim, kad se ta Spomenica promatra u ondašnjemu vojno-političkom kontekstu, onda se dolazi do drugačijeg zaključka, pa se nipošto ne može isključiti mo-

gućnost da je nastala u stanovitu dosluhu sa samim Poglavnikom, koji se je krajem ljeta i početkom jeseni 1942. našao pred prvom velikom unutarnjopolitičkom krizom: obračunom s „dinastijom Kvaternik“ odnosno vojskovođom Slavkom Kvaternikom, njegovim sinom Eugenom Didom, koji je u prethodnom razdoblju obnašao dužnost ravnatelja za javni red i sigurnost, državnog tajnika u ministarstvu unutarnjih poslova i nadzornog zapovjednika Ustaške nadzorne službe,¹³ ali i Slavkovim bratom Ljubomirom, koji je kao veliki župan velike župe Krbava i Psat sa sjedištem u Bihaću pokazao spremnost da državni aparat podredi privatnim interesima, pri čemu je bio i među najradikalnijim zagovornicima nasilnog rješenja srpskog pitanja u Ne-

zavisnoj Državi Hrvatskoj, zbog čega je i smijenjen s te dužnosti i premješten na trećerazredan položaj u Ministarstvu unutarnjih poslova.¹⁴

Dakako, nema neposrednog i nepobitnog dokaza za tezu da je Spomenica nastala u

13 Do smjene Eugena i Slavka Kvaternika došlo je u rujnu odnosno listopadu 1942. godine. (Opš. B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 422.-441. i dr.). Pavelić je to, dakako, pokušavao javnosti prikazati na što nedramatičniji način, pa je vojskovođa, tobože, otišao na „oporavak“, a središnji zagrebački dnevnik, *Hrvatski narod* (u daljnjem tekstu: *HN*), 4/1942., br. 563, 24. X. 1942., 3. izvijestio je da je E. D. Kvaternik jučer promaknut u čin ustaškog pukovnika.

14 Osnovne obavijesti o njemu u: P[avao] C.[INDRIĆ], „Kvaternik, Ljubomir“, *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1997., 225.-226. *HN*, 4/1942., br. 531, 17. IX. 1942., 4. donio je vijest da je započelo ispitivanje podrijetla imovine velikog župana Ljubomira Kvaternika.

određenoj vrsti dogovora barem dijela njezinih potpisnika sa samim Pavelićem (dok su ju drugi možda potpisali i bez svijesti o tom dogovoru!), ali neke pojedinosti ipak nameću potrebu da se ta mogućnost pri njezinoj ocjeni ne zaobiđe olako.

Ne radi se samo o tome da potpisnici Spomenice ni jednom riječju nisu u pitanje doveli zasluge Ante Pavelića i ustaškoga pokreta za proglašenje hrvatske države, nego su u Poglavniku i u ustaštvu – doduše, reformiranom i očišćenom od *nastaša*, laktaša i društvenog taloga koji je nove okolnosti koristio za vlastite niske ciljeve, pljačku i razbojstva – i dalje vidjeli formulu koja je u postojećim okolnostima jedina kadra spasiti i predvoditi državu.

K tome su potpisnici tog dokumenta bili mahom ugledni pojedinci – mnogi od njih u visokoj dobi – ali se baš nitko od njih nije mogao ni osobno niti kao predstavnik neke određene političke grupacije pojaviti kao suparnik državnoga poglavara: ni na unutarnjem niti na vanjskopolitičkom planu nitko od njih nije značio toliko da bi mogao ugroziti Pavelićev položaj. Uostalom, malo tko bi se na otvoren obračun s njime odvažio i u puno idiličnijim razdobljima od onoga u kojem je Poglavnik pokazao da je kadar u kratkom roku i vrlo odlučno ukloniti Kvaternike. Većini potpisnika Spomenice je, naime, bilo zajedničko i to da ih ni u mlađim godinama – godinama koje su puno priličnije buntovnu djelovanju – nije odlikovao borbeni prevratnički duh, pa je pomalo neobično da bi se sada, u dramatičnim vojno-političkim okolnostima, kad je razvitak prilika na istočnoj, afričkoj i tihooceanskoj fronti pokazivao da je moć potpisnica Trojnog pakta prešla svoj zenit, posve samostalno odlučili na manifestaciju koja bi u režimskim redovima mogla biti shvaćena i kao oporbena diverzija, a koja bi dio ustaških redova – upravo onaj dio koji je Spomenicom oštro kritiziran – mogla potaknuti i na oštriju reakciju. Iz nacarta teksta Spomenice jasno se vidi da su njezini potpisnici bili svjesni da rizik takve reakcije i nije mali, ali – nje nije bilo ni u najmanjim naznakama.

Mi danas, doduše, ne znamo, je li Spomenica ponuđena na supotpis još kojemu zastupniku, ali je znakovito da raspoloživo gradivo i uspomene samih sudionika i suvremenika ne pokazuju da bi ona bila dugo

pripremana, i da bi proizlazila iz nekog šireg raspoloženja, a kamoli iz nekakvih dogovora većega kruga zastupnika okupljenih u Hrvatskome državnom saboru. Sve bi to, dakle, moglo govoriti protiv teze da je nastala *samo* kao izraz raspoloženja i volje svojih potpisnika. Nije iz nje izrastao neki pokret ili kakvo oporbno okupljanje ni u simboličkome, a kamoli u stvarnome obličju, premda su njezin sadržaj i njezino podilaženje Nijemcima i Njemačkoj objektivno bili takvi da je Spomenica barem načelno mogla poslužiti kao katalizator takvoga gibanja. Nema, međutim, ni najmanjeg znaka da su njezini potpisnici takvo što htjeli, niti ima dokaza da su pret hodno *sondirali* njemačko raspoloženje bilo o sadržaju same Spomenice bilo o njezinim mogućim reperkusijama, premda je jedan od njezinih potpisnika bio predstavnik Njemačke narodne skupine u Saboru. A s obzirom na to da je taj potpisnik, saborski bilježnik Ferdinand Gasteiger, već prije rata imao istaknutu ulogu u kulturnom i političkom organiziranju njemačke zajednice u Hrvatskoj,¹⁵ smije se pretpostaviti da bi on njemačke vojne i političke predstavnike izvijestio o oporbnom pothvatu, da se je o tome doista radilo.

No, najvažnije je to da se Spomenica, osim vanjskopolitičkim pitanjima (problemom talijanskog imperijalizma), naglašeno kritičkim tonom bavi ponajviše problemima unutarnje pravne sigurnosti, stanjem u logorima i zatvorima te ustrojem vojske, dakle: segmentima državne uprave koji su dotad bili pod dominantnim utjecajem Slavka Kvaternika i sina mu Eugena Dide, dvojica koji je nekoliko tjedana ranije uklonjen s vlasti odlučnim koracima državnog poglavara koji je – pripremajući i provodeći taj pothvat – Nijemcima ga predstavljao nuždom koja nema pravu alternativu: u interesu države vojskovođa Kvaternik (a s njime i njegov sin) mora odstupiti, ili će odstupiti sâm Poglavnik.¹⁶

U tom je kontekstu, dakle, Spomenica zapravo legitimirala Pavelićev obračun s Kvaternicima i nedvosmisleno pokazivala koliko je rašireno nezadovoljstvo nači-

nom na koji su oni upravljali vojno-redarstvenim i represivnim sustavom.¹⁷ A upravo bi Pavelićeva povezanost s nastankom Spomenice mogla objasniti činjenicu da taj dokument u prvom dijelu izrazito oštro i negativno ocjenjuje talijansku politiku prema Hrvatskoj i ponašanje talijanske vojske u hrvatskim zemljama (na što su s negodovanjem gledali i neki njemački krugovi), a nijednom riječju ne spominje mađarsku okupaciju Međimurja, premda je i za to bilo itekakva razloga, jer su u međuvremenu Mađari, usprkos hrvatskim negodovanjima i prosvjedima, proglasili aneksiju „južnih krajeva“.

Budimpešta je, naime, izvorno odbila Hitlerovu ponudu iz ožujka i travnja 1941. da zauzme Hrvatsku (dakako, bez Dalmacije i BiH, koje je Führer bio namijenio Italiji), ali je malo potom okupirala dijelove bivše Kraljevine Jugoslavije, pa i Međimurje.¹⁸ Kako je Hrvatska odbijala priznati mađarske aspiracije te istodobno nije pokazivala spremnost solidarizirati se s mađarskim proturumunjskim kombinacijama, nego je – naprotiv – očijukala i sa Slovacima i s Rumunjima kako bi se zajednički pariralo mađarskim teritorijalnim i političkim ambicijama i aspiracijama, budimpeštanska je vlada priredila zakonski nacrt o pripojenju „južnih krajeva“. Mađarski je parlament 16. prosinca 1941. donio odluku koja je proglašena zakonom br. XX od 27. prosinca te godine (Zakon o pripajanju južnih krajeva), čime je Mađarska i formalno – ne obazirući se na hrvatske prosvjede – pripojila dotad okupirana područja Međimurja, Bačke, Baranje i Prekomurja, ne spominjući, doduše, poimence ni jedno od tih područja.¹⁹

Pitanje Međimurja izazivalo je, dakle, mnoge državno-pravne, ali i praktične posljedice i poteškoće političke, gospodarske, kulturno-prosvjetne i druge naravi, ali mu potpisnici Spomenice nisu posvetili nijednoga slova. Nijednoga slova u

17 Tomu se, doduše, može prigovoriti kako bi to bilo još jasnije, da je broj potpisnika bio veći. No, veći broj potpisnika mogao je stvoriti i drugi dojam, jer bi govorio o slabostima načina na koji državom upravlja sâm Pavelić. Zato je trebalo naći mjeru te kritiku režima svesti na kritiku talijanske politike te oca i sina Kvaternika.

18 Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb, 2000., 534.-564. i tamo navedena literatura.

19 Isto.

15 Opš. VI. [adimir] G.[EIGER], „Gasteiger, Ferdinand“, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4: *E – Gm*, Zagreb, 1998., 589.-590.

16 B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 433.-434.

njoj nema ni o odnosima Nezavisne Države Hrvatske i Nedićeve Srbije, premda je u međuvremenu, ponajviše pod utjecajem nekih njemačkih krugova, razmatran i stanoviti zaokret njemačke politike na Jugoistoku koji je uključivao i moguću korekciju istočne hrvatske granice na štetu hrvatske države.

Nisu potpisnici Spomenice – čak ni kao taktičku koncesiju Poglavniku i njegovoj vladi, koja bi se činila logičnom da je krajnja svrha Spomenica doista bila kritika postojećeg stanja – registrirali ni krupne promjene u hrvatskoj državnoj politici koje su nastupile već podjesen 1941., a u 1942. su urodile brojnim sporazumima s raznim četničkim skupinama,²⁰ utemeljenjem Hrvatske pravoslavne crkve i sličnim mjerama koje su govorile o težnji da se i srpsko pitanje rješava primarno političkim sredstvima. Čini se razumnim pretpostaviti kako ništa od toga ne bi bili previdjeli, da im je na umu bilo *samo* sređivanje stanja u državi, i da je Spomenica bila plod *samo* njihovih razmišljanja.

Umjesto toga, potpisnici tog dokumenta zadovoljili su se oštrom – i, dakako, posve utemeljenom – kritikom talijanske politike, pri čemu su vrlo sažeto, ali naglašeno povoljno ocijenili ponašanje Nijemaca (njemačke manjine u Hrvatskoj kao i njemačke države odnosno vojske).²¹ U stvarnosti, te pohvale Nijemcima bile su uvelike nezasluzene, iako je njemački napad na Jugoslaviju omogućio Hrvatima da ostvare davnašnji san i proglase samostalnu državu. Nijemci se, međutim, nisu zadovoljavali samo time da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj njemačka narodna sku-

Otvaranju Hrvatskog državnog sabora 1942. novinstvo je posvetilo veliku pozornost

pina dobije povlašten položaj (premda se je u međuraću pokazivala neusporedivo lojalnijom beogradskom režimu nego što se je solidarizirala s hrvatskim nacionalnim težnjama!);²² umjesto toga se je većina njemačkih političkih i vojnih dužnosnika tijekom rata (uz rijetke izuzetke bili su to austrijski Nijemci koji su se teško oslobađali predrasuda i uvjerenja baštinenih iz austro-ugarskog doba) najčešće ponašala na način koji je ugrožavao hrvatske interese te potkapao vrhovništvo i ugled hrvatske države, pokazujući i time da njezin nastanak i opstanak nisu po volji njemačkom imperijalizmu.

Teško je vjerovati da potpisnici Spomenice nisu uočavali kako se njemačke oružane snage na području Nezavisne Države Hrvatske – premda nominalno snage njezina saveznika – često ponašaju kao okupator, što će još jače doći do izražaja u idućem razdoblju. Nijemci, doduše,

22 Premda je za Nijemce koji su državljani Nezavisne Države Hrvatske formalno predviđala ravnopravnost s Hrvatima, Zakonska odredba o privremenom pravnom položaju „Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, objavljena u *Narodnim novinama* br. 56 od 21. VI. 1941., davala je toj skupini svojstvo pravne osobe javnog prava i faktično otvarala vrata nizu povlastica koje je ta manjina obilno koristila.

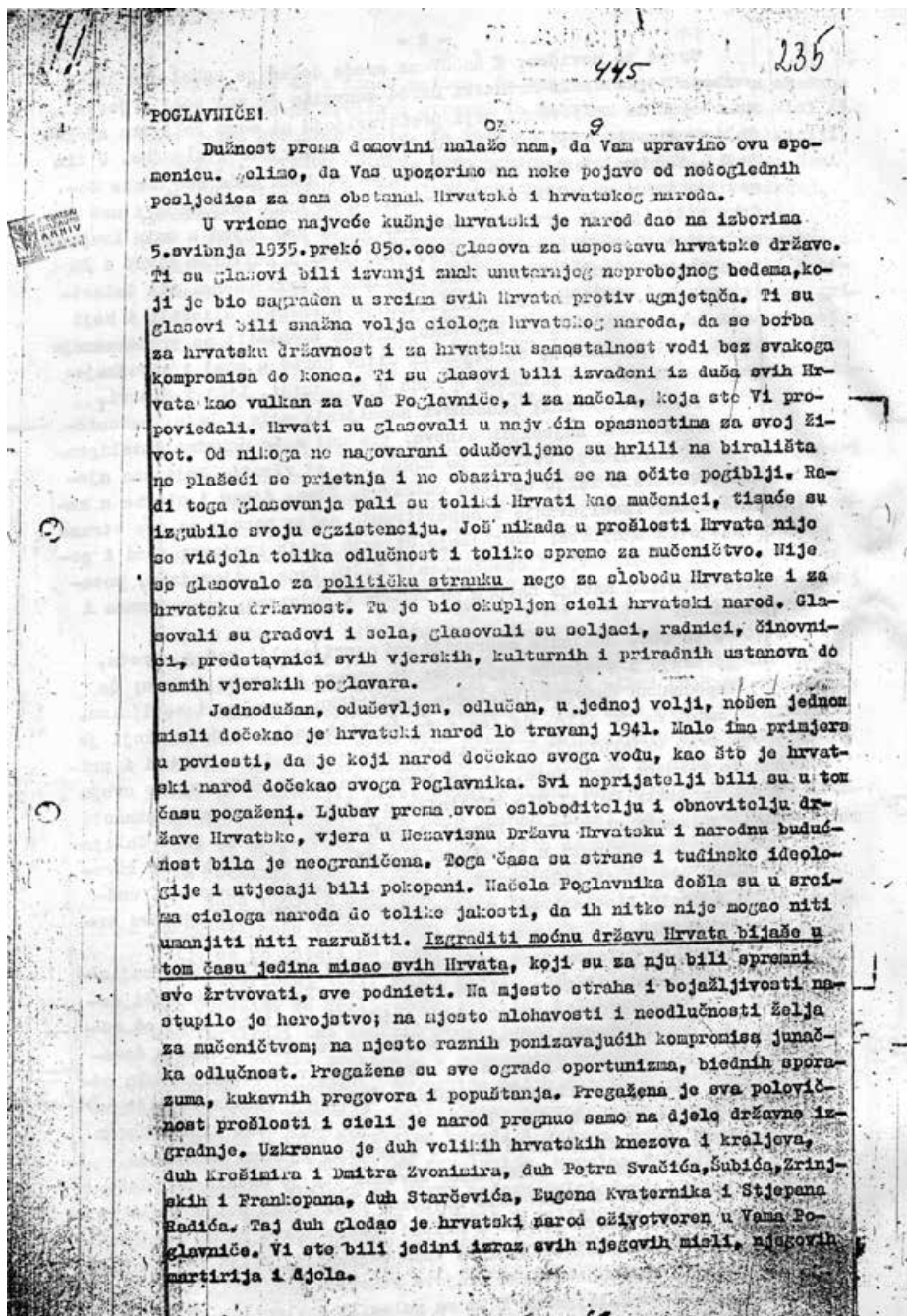
nisu pokazivali izravne teritorijalne pretenzije (premda bi se u slučaju kasnijega Operativnog područja Jadranskog primorja, a možda čak i u slučaju tzv. Zemuskog trokuta te Boke kotorske, i ta ocjena mogla dovesti u pitanje, a ne bi valjalo smetnuti s uma ni spomenute njemačke kombinacije s istočnom Bosnom), ali su zato nastojali hrvatsko područje i hrvatsku državu podrediti svojim političkim i gospodarskim interesima, obilno koristeći činjenicu da su Hrvati u otporu Talijanima, u nedostatku alternative, prisiljeni tražiti upravo njihovu, njemačku pomoć.

Zato zatvaranje očiju pred njemačkom obješću u Hrvatskoj i nasiljima njemačke vojske zacijelo nije bilo plod sljepila i nepoznavanja činjenica, nego dio taktike kojoj su potpisnici tog dokumenta pribjegli: izravna i istodobna konfrontacija i s Talijanima i s Nijemcima u postojećim bi okolnostima bila politički kratkovidna te bi nadilazila granice hrabrosti, neovisno o tome, je li Pavelić u nastanku Spomenice imao svoje prste ili nije. No, i daljnji vojnopolički razvitak u nemaloj mjeri podupire tezu da ona nije nastala bez Poglavnikova, a možda i njemačkog znanja: u razdoblju nakon Spomenice povećavat će se njemački utjecaj – Ustaška će vojnica biti podređena domobranstvu, a domobranstvo stavljeno pod njemačko operativno zapovijedanje.

Tako shvaćena, Spomenica bi s jedne strane bila instrument unutarnjega političkog preslagivanja, a s druge strane dio diplomatskoga i vojno-političkog nadmetanja koji je rezultirao jačanjem njemačkoga, a slabljenjem talijanskog utjecaja koji je ionako uzmicao zbog općeg slabljenja fašističkog režima i talijanske vojske. No, u postojećim je okolnostima Pavelić s krugom svojih najbližih suradnika još živio u iluzijama o krajnjim njemačkim planovima, pa će – kako se jezgrovito, ali točno izrazio jedan hrvatski povjesničar – trebati doći do pada Italije da se shvati kako njemački saveznik nije ništa doli okupator. Međutim, ni tada – u posljednjim mjesecima 1943., a kamoli kasnije – nije bilo snage ni objektivne

20 Usp. najnovija istraživanja u: Vlatka VUKELIĆ-Vladimir ŠUMANOVIĆ, *Četničke postrojbe u službi Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2021.

21 Zanimljivo je da na tu okolnost nije skrenuo – koliko mi je poznato – nitko od pisaca koji su se tim dokumentom bavili. Tako i N. ENGELSFEELD, *Povijest hrvatske države i prava*, 404., uopće ne uočavajući da je posrijedi Spomenica skupine zastupnika, a ne dokument koji je sastavio, usvojio ili potpisao (cijeli) Sabor, ne uočava ni to da su autori Spomenice izbjegli kazati makar jednu riječ o njemačkim nasiljima u Hrvatskoj, ali ovlaš piše da „krajem 1942. Hrvatski državni sabor svojim memorandumom kritizira vanjsku politiku NDH – i biva raspušten.“

Prva stranica nacrtu Spomenice skupine saborskih zastupnika iz studenoga 1942. (Prilog 1)

moćnosti da državna politika zauzme protunjemački kurs i stupi na stranu onih koji su samostalnu Hrvatsku bezuvjetno otklanjali puno prije Pavelića i ustaša, pa samim time i puno prije hrvatskog priklanjanja Osovini i hrvatskih zločina.

U svakom slučaju, ni u kritici talijanske politike, niti u kritici pravne nesigurnosti, nereda i nasilja koja su se zbog raznih razloga događala na hrvatskome državnom području, autori Spomenice nisu bili usamljeni. Mnoštvo je dokumenata hrvatskih civilnih i vojnih vlasti u kojima se izriču slični, pa i oštrije uobličeni prigovori i

kritike, budući da je hrvatski odgovor na srpska nasilja koja su se sustavno događala između dvaju svjetskih ratova i u Travanjskom ratu – bez obzira na to, je li taj odgovor dolazio voljom državnih vlasti ili bez te volje (ali i u tom slučaju najčešće uz nedovoljnu spremnost vlasti da nasilju stanu nakraj) – bio doista nemilosrdan.²³

²³ Dokumente o tim nasiljima probrao je i s ne-skrivenom tendencijom priredio te 1993. pod naslovom *Zločini na jugoslavenskim prostorima u prvom i drugom svjetskom ratu. Zbornik dokumenata. Tom 1: Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* objavio beogradski Vojnoistorijski institut.

Pokušaji iz prvog razdoblja da se osiguraju mir i red te razoruža pučanstvo,²⁴ pokazali su se nedostatnima, pa su uskoro zaredala nasilja i zločini. S hrvatske se strane isticalo da su njima – u ozračju koje su eksplozivnim napravile 23 jugoslavenske godine – započeli srpski pobunjenici i ostaci jugoslavenske vojske; ljaga je pala na one koji su se 1945. našli na strani poraženih. Njihove zločine nije spriječila ni Pavelićeva Izvanredna zakonska odredba i zapovijed donesena krajem lipnja 1941., koja je prema nalogu ministra unutarnjih poslova bila tri dana uzastopce objelodanjivana na prvoj stranici svih novina te objavljivana na radio-postaji ujutro, popodne i navečer, k tome i plakatirana i razglašena u gradovima i općinama.²⁵ Njome se je prijekim sudom prijetilo svakomu tko bi „uopće bilo kada izvršio bilo kakvo nasilje nad životom ili nad imovinom bilo koga državljanina ili državnog pripadnika Nezavisne Države Hrvatske“.

Usporedno s time su, u sklopu borbe protiv tzv. divljih ustaša i nastasha, dopunjene zakonske odredbe o prijekom sudu i o pokretnome prijekom sudu.²⁶ Usprkos tomu, koloplet nasilja i zločina – često motiviranih i osobnim osvetama, gramzivošću i najnižim strastima – nije se zastavljao, premda je pritom i u službenim krugovima bila nazočna svijest o tome da stradavaju i mnogi nezužni ljudi, i da je takav postupak ne samo nekršćanski i neljudski, nego je i politički nerazuman, budući da u naručje pobunjenika gura

²⁴ *HN*, 3/1941., br. 67 od 20. IV. 1941., 14. donio je zapovijed vojskovođe Kvaternika: „Dobio sam ponovno potvrđene vijesti, da četnici i razna ostala razbojnička banda pod imenom ustaša zalaze u razne kuće i stanove, te pljačkaju. Određujem sigurnosnim organima, da takove osobe i pljačkaše na licu mjesta strijeljaju. Upozoravam građane, da nitko nema pravo zalaziti u mirne građanske domove bez propisane legitimacije zakonitih vlasti. Ovlašćujem građane, koji bi na taj način bili smetani od nepozvanih osoba, da na licu mjesta daju otpor. Nitko osim redarstvenih organa, providjenih potpisanim legitimacijom, ne smije po privatnim stanovima uredovati. Pozivam napose prave ustaše, da na ovakove pljačkaše, koji blate njihovo časno ime, strogo pripaze i redarstvu predaju. U Zagrebu, 19. travnja 1941.“

²⁵ „Poglavnikova izvanredna zakonska odredba i zapovijed“ od 26. VI. 1941. (*Narodne novine*, br. 60 od 26. VI. 1941.; *HN*, 3/1941., br. 133, 27. VI. 1941., 1.) O važnosti te Izvanredne zakonske odredbe i zapovijedi govorio je i komentar koji je objavljen i godinu kasnije, u *HN*, 4/1942., br. 460 od 26. VI. 1942., 3.

²⁶ *Narodne novine* br. 60 od 26. VI. 1941.

znatan dio srpskog pučanstva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, a kod velikog broja samih Hrvata izaziva nezadovoljstvo i ogorčenje.²⁷ S druge se je strane, međutim, procjenjivalo kako će nasilja i pravna nesigurnost potaknuti preostale kolonizirane Srbijance, pa i dio drugoga srpskog pučanstva na iseljavanje u Srbiju. U tom je smislu, uostalom, već krajem proljeća i početkom ljeta 1941. bio postignut dogovor s Nijemcima, koji se je izjalovio kad su Nijemci shvatili da se time destabiliziraju prilike u Srbiji.²⁸

Izvešća, prigovori i kritike nižih hrvatskih vojnih i građanskih vlasti vrlo često su uključivale i kritiku talijanskog imperijalizma. Tu kritiku su već od travnja 1941. registrirali i talijanski obavještajci i promatrači, koji su velikom većinom bili svjesni da ih Hrvati samo formalno smatraju saveznicima, dok ih u stvarnosti dočekuju neprijateljski, kao okupatore. Štoviše, i Nijemcima, koji su od početka bili svjesni hrvatsko-talijanskih animoziteta i koji nisu štedjeli ni hrvatsku politiku, najkasnije u ljeto 1941. bilo je posve jasno da Srbi pucaju na Hrvate iz talijanskog oružja.²⁹ No, u hrvatsko-talijanskim prijeporima oni su i dalje odbijali stati na hrvatsku stranu, štedeći talijansku osjetljivost, jer je Hitler – ratujući od početka ljeta 1941. na dvije fronte – talijansko savezništvo smatrao jednim od glavnih uporišta svoje politike, pa je uporno ponavljao kako Italiji treba stalno popuštati i neprekidno brinuti o Duceovu prestižu, jer bi pad Mussolinija i slom fašizma za Njemačku imali nesagledive posljedice.³⁰

To je, uostalom, bio nastavak davno zacrtane politike: da je Berlin uređenje Ju-

goistoka – a napose sudbinu istočne obale Jadrana – odavno prepustio Rimu, bilo je jasno ne samo iz mnoštva službenih priopćenja i izjava najviših njemačkih državnih dužnosnika, nego i iz sudbine Južnoga Tirola: htio je Hitler sve Nijemce okupiti u jednoj državi čak i po cijenu europskoga i svjetskog rata, jedino je južnotirolske Nijemce ostavljao Italiji. Štoviše, njemačke su vlasti i silom suzbijale propagandu za pripojenje Južnoga Tirola Velikonjemačkom Reichu. Zato su se u travnju i svibnju 1941. uzaludnima pokazale hrvatske molbe za njemačkim posredovanjem u hrvatsko-talijanskim pregovorima, uzaludne su bile sve demonstracije hrvatskih simpatija prema nijemstvu i Hitleru, uzaludnim se je pokazalo i rasno zakonodavstvo, osmišljeno i doneseno pred kraj travnja i početkom svibnja upravo s nakanom da se te simpatije što zornije pokažu i dokažu: Berlin se nije smilovao, a Paveliću je kazano kako Hitleru na vrata može pokućati tek nakon što uredi hrvatske granice i uopće hrvatske odnose s Italijom i njezinih *otto milioni di baionette*, osam milijuna bajuneta.³¹

Prepuštena sama sebi, Hrvatska je bila prisiljena na žrtvu: dovoljno malu da kao država opstane, dovoljno veliku da sebi natakne omču oko vrata. Mladen Lorković, koji je početkom lipnja 1941. od državnog tajnika postao ministrom vanjskih poslova, u svojim je dnevnicima bilješkama sustavno registrirao napetosti u hrvatsko-talijanskim odnosima i talijanske pritužbe na hrvatsku nelojalnost i neprijateljstvo.³² Iz područja južno od njemačko-talijanske demarkacijske crte svakodnevno su stizala izvješća o talijanskim nasiljima i talijansko-srpskoj suradnji na štetu Hrvatske. Italija je nastupala kao zaštitnik srpskog pučanstva i sustavno nastojala stvoriti dojam da su Hrvati kadri jedino činiti zločine, a ne upravljati državom. Hrvatski poslanik u Bukureštu, Edo Bulat, pisao je Lorkoviću 26. studenoga 1941. kako je talijanska politika dovela Hrvatsku na domak *likvidacije*: „Ako bi imali ovako dalje padati iz nevolje veće u još gore, a ako bi imali svejedno pasti, onda radije da to bude u jedanput i slavno, pa neka

barem povijest napiše jedan veliki čin, koji će dati hranu onima, koji će iza nas doći za jedan novi ustanak. Bolje je odmah pasti, nego li stalno padati bez kraja, bez izgleda na bolje i bez nade, jer ovako umiranje vodi u stvari na isto, samo s razlikom, što iz takve smrti rijetko ima pravog uskrsa!“³³

„Sjećam se dobro“, nastavlja Bulat u toj tužaljci, „Trumbićevih izlaganja, koji se uprkos svom rodoljublju i velikom iskustvu i dalje mnogo varao u pogledu pravih namjera Talijana. On je meni dosta često govorio da Talijani ne bi nikad od nas ni bili tražili ništa da je to [1918.-1920. Op. T. J.] bila Hrvatska, dok su se vis a vis Jugoslavije morali onako držati. Trumbić je žalio da je do tog saznanja došao, kad je već bilo kasno i kad se nije dalo više ništa popraviti. Međutim, lagali su kao i uvijek. Što bi se Trumbić tek danas iznenadio u pogledu talijanske perfidnosti da ih vidi sada kako kao gladni vuci razdiru iznutra i izvana naše narodno tijelo. U šteti koju nam nanose teško da ih je itko ikada premašio, a u pogledu perfidije sigurno nitko. Međutim kao svi Ustaše, čvrsto vjerujem u Poglavnika, njegovo bolje poznavanje činjenica, u njegovu vidovitost i u njegovu odlučnost za djelo.“³⁴

Bilo je Bulatu, očito, jasno da su se na hrvatskome narodnom i državnom području isprepleli interesi Talijana, Nijemaca i Mađara, da i unutar političkih i gospodarskih struktura u tim državama postoje različiti pogledi na Hrvatsku, da se je u kontekstu europskoga i svjetskog rata u hrvatskim zemljama razbuktao i hrvatsko-srpski sukob, pa i građanski rat među samim Hrvatima, da svoje interese i svoje pouzdanike na hrvatskome tlu imaju i jugoslavenska izbjeglička vlada i Kominterni i Aćimovićeva odnosno Nedićeva Srbija, da nacionalne i vjersko-konfesionalne razlike i razmirice – jer nisu utruli čak ni na tren prividno zapretani prijepori unutar katoličkih redova niti sukobljavanja među muslimanima – čine situaciju još složenijom i podložnijom tuđinskim utjecajima, pa je potrebna stanovita politička

27 Kao klasičan (ali nipošto usamljen) primjer takve kritike obično se ističu izvješća Davida Sinčića, velikog župana Velike župe Bribir i Sidraga sa sjedištem u Kninu, kasnijeg zamjenika općega upravnog povjerenika kod zapovjedništva talijanske Druge armije te stožernika Ustaškog stožera Like i Gacke sa sjedištem u Gospiću, i njegova nastojanja da se srpskoj pobuni stane nakraj pomirljivijom politikom.

28 *Akten zur deutschen Aussenpolitik 1918-1945*, Serie D (1937-1945), Band XII/2, dok. 589, str 796.-798.; B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 47-48.; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 656.-658.

29 Ulrich von HASSELL, *Vom andern Deutschland. Aus den nachgelassenen Tagebüchern 1938-1944*, Zürich, 1946., 223.

30 Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, passim.

31 Isto.

32 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, Zagreb, 1998.

33 HR-HDA-227, Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske, kut. 4, fasc. Politički odjel. Pismo od 26. XI 1941. Usp. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 825.

34 Isto.

i diplomatska vještina kako bi se izbjeglo da Hrvatska bude po kratkom postupku okupirana i svedena na položaj susjedne Srbije, čime – dakako – ne bi bile ugašene ni talijanske, ni mađarske, ni njemačke, ni srpsko-jugoslavenske niti komunističke kombinacije i aspiracije.

Bulat je, dakle, shvaćao ono što ni mnogi strukovnjaci ne žele shvatiti do danas: da uklanjanjem Pavelića i ustaša Hrvatska zacijelo ne bi preko noći postala mitska Arkadija u kojoj bi se počivalo u debeloj hladovini, napasalo kravice i sviralo frulice. Stvarnost je bila surovija, ali nema nikakve sumnje: pravna nesigurnost i nasilja koja su dolazila s hrvatske strane išla su najviše naruku onima koji su bili protivnici hrvatske države: Srbima, jugoslavenskim komunistima, njemačkim zagovornicima otvorene okupacije i instaliranja vojne uprave te, dakako, Talijanima. Zato su bez praktičnih posljedica ostala i brojna hrvatska negodovanja zbog načina na koji se na istočnoj obali Jadrana vodila talijanska politika; baš kao i mnogi dokumenti iz kojih jasno proizlazi da su sami Talijani smatrali ustaše svojim ljutim neprijateljima (zbog čega su se, dakako, trsili – i to prilično uspješno – da ih u razvojačenom pojasu, tzv. Drugoj zoni, ne bude uopće ili da ih bude što manje, a da predodžba o njima bude što nepovoljnija).

Tako su, primjerice, Talijani negodovali zbog toga što je u svibnju 1942. šef Ustaške mladeži Ivan Oršanić u Dubrovniku javno govorio kako predstoji ponovno preuzimanje cjelokupne vlasti od strane ustaša na svetom tlu Hrvatske, da će se jake ustaške snage trijumfalno vratiti u hrvatske gradove te iz njih protjerati Srbe i Talijane, a da zapovijed od 7. rujna 1941., kojom su uvedene iznimne mjere u razvojačenom pojasu, zaudara na strvinu.³⁵ Jedva odmjereni bio je Mile Budak koji je kao ministar bez lisnice i poslanik u Berlinu sredinom 1942. objašnjavao Nijemcima – i onima na vlasti i onima koji su političke procese promatrali sa strane – da Hrvati jesu zahvalni tim njemačkim saveznicima, Talijanima, na pomoći dok su bili u izbjeglištvu, ali im ni u kojem sluča-

ju ne kane prepustiti ni hrvatska područja niti dominaciju u Hrvatskoj.³⁶

U bilješkama ministra Lorkovića sačuvani su podsjetnici na talijanske prituzbe na hrvatske ministre i druge dužnosnike – da Italiju i Talijane ignoriraju ili podcjenjuju – a sačuvano je i to da je talijanski poslanik Raffaello Casertano u svibnju 1942. izjavio kako je jedini talijanski prijatelj u vladajućim krugovima ni manje ni više nego – Eugen Dido Kvaternik.³⁷ Lorković je zabilježio čak i to da su Nijemci sumnjivali moćnog sina vojskovođe Kvaternika da služi kao talijanski informator,³⁸ ali – nisu Nijemci samo sumnjali: kad je mladi Kvaternik ujesen 1942. smijenjen, poslanik Casertano se izlanuo da je on, Dido Kvaternik, s Talijanima tajno spletario protiv hrvatske državne vlade (vlade u kojoj je bio državni tajnik!), navodno s primarnom nakanom da ukloni Lorkovića,³⁹ inače poznatog po pronjemačkom raspoloženju.

Objavljene su te bilješke prije skoro četvrt stoljeća, a skoro pola stoljeća je otkad su objavljena njemačka izvješća da je vojskovođa Kvaternik nakon smjene u jesen 1942. računao ne samo na Nijemce – jer je i njegovo germanofilstvo bilo općepoznato, pa to nije bilo tajna ni za Talijane! – nego je preko svog sina Eugena tražio „oslonac kod talijanskog saveznika“,⁴⁰ baš kao što je kasnije – mjesecima, zapravo godinama, gurnut na marginu, i dalje veličao Njemačku i pisao o nepobjedivosti njemačkog oružja – pa ipak: nikako da ovi i slični zapisi pronađu put do očiju povjesničara, kamoli do očiju takozvane opće javnosti (kako se eufemistički naziva svita nedoučenih novinskih i internetskih piskarala koji iz praznoga neumorno presipaju u šuplje).

Fenomen je, naravno, vrlo zanimljiv, a samo onima posve siromašnima duhom ne će biti jasno o čemu se radi: Talijani su 1942. smatrali i ponavljali kako je vrlo moćni i vrlo nepopularni ravnatelj za javni red i sigurnost i nadzorni zapovjednik

Ustaške nadzorne službe, Dido Kvaternik, jedini njihov prijatelj u Hrvatskoj, a nekim se je čudom taj isti Kvaternik poslije silaska s vlasti, jedva koju godinu kasnije, nakon rata pretvorio u tobožnju perjanicu hrvatske političke mudrosti i hrvatskoga prototalijanstva, pritom u zacijelo najomiljenijeg svjedoka u svakoj raspravi protiv Pavelića, bila ona hrvatska, bila ona jugoslavenska. (Izraze istoga tog mentaliteta i korolare istoga duha vidjeli smo i pet-šest desetljeća kasnije, na Tuđmanovu primjeru – kad su prvog predsjednika najzdušniji razapinjali oni koji su se najviše okoristili njegovom vladavinom – s tom razlikom da je iza Tuđmana država o/p/stala, pa je predsjednika imao tko braniti.)

A toj su vatricu tijekom jugoslavenskih desetljeća svoje cjepanice prilagali mnogi. Za potrebe takve „rasprave“ Vinko Nikolić – urednik *Hrvatske revije*, časopisa u kojem su objavljeni Kvaternikovi vješto pisani pamfleti – odlučno je sudjelovao u mistificiranju, krivotvorenju i dovođenju hrvatske javnosti u bludnju.⁴¹ Najpoznatijeg od hrvatskih emigrantskih povjesničara, Jeru Jareba, dopala je sreća da se iz njegova opsegom malog, ali ipak vrijednoga historiografskog djela u komunističkoj Jugoslaviji ne citira praktično ništa osim njegova naslanjanja na Didu Kvaternika i Kvaternikovu doskočicu o „sjeмену iz kojeg su niknuli Rimski ugovori“ (pa se je Jareb tomu tako dičnu i pouzdanu svjedoku odužio vrlo inventivnim, posve nekritičnim i zapravo nedostojanstvenim načinom na koji je za tisak 1995. priredio njegove pamflete, prešućujući praktično sve negativne reakcije koje su na Kvaternikove tekstove u emigraciji odmah uslijedile, a objavljujući – da se Vlasi ne dosjete – u historiografskom i političkom pogledu posve beznačajne marginalije Mačekova tajnika Branka Pešelja, poznatog teoretičara *treće Jugoslavije* i skrušenoga hodočasnika na *molepstvije* odnosno

35 T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 812.

36 U. v. HASSELL, *Vom andern Deutschland*, 274.

37 N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, 158.

38 Isto, 193.

39 Isto, 247.

40 B. KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, 436.

41 Ustvrđio je, javno, da su u uredništvu časopisa pohranjeni dokumenti koji svjedoče o istinitosti Kvaternikovih filipika protiv Pavelića, pa je onda četiri desetljeća kasnije Kvaternikovo udovici pismeno priznao da je posrijedi bila obična izmišljotina koju su Kvaternik i on skupa skovali („Ne postoji nikakav dokument, nikakva ‘isprava’ o kojoj pišete. To je pok. Dido napisao, sporazumno sa mnom, da djeluje uvjerljivije...“ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Ostavština Vinka Nikolića, pismo Mariji Kvaternik od 27. IV. 1988.)

Glaise von Horstenau, Slavko Kvaternik i njemački poslanik Siegfried Kasche

parastos za Dražu Mihailovića, ministra jugoslavenske vlade u kojoj su 1941.–1945. kao Dražini drugovi sjedili najbliži suradnici doktora Vladka Mačeka).

Uvršćujući, naime, u zbirku članaka Eugena Dide Kvaternika samo Pešeljevu reakciju na Kvaternikove tekstove, Jareb je hrvatskom čitatelju – kojemu je emigrantski tisak iz 1950-ih i ranih 1960-ih godina bio i ostao nepoznat i uglavnom nedostupan – vrlo svjesno htio poslati prešutnu poruku da drugih reakcija na te tekstove uopće nije bilo. To, dakako, nije bila istina, ali je time *povjesničar* ispunio očekivanja naručitelja i plateca (obitelji Kvaternik) – a udovoljio je i vlastitim historiografskim te naknadno stečenim političkim standardima – dok je drugačije (posve profesionalno i bez prešućivanja filipika koje je Dido Kvaternik izazvao protiv sebe) htio postupiti, recimo, Milan Blažeković, kojemu se je obitelj Kvaternik bila prethodno obratila molbom da za domovinsku javnost priredi te članke.

Pošast se je tako prelila i u samostalnu Hrvatsku; štoviše – upravo u njoj se je rascvala. Kvaternikova *antipavelićiana*, uvezana u knjigu, popularizirana je na dotad neupamćen način: prepisivalo se te članke na sve strane, feljtoniziralo ih je više dnevnih listova, pa su oni – poput posve slične zbirke konfabulacija, natega i bezobraznih izmišljotina koju je svojedobno izvorno objavio isti nakladnik (!), a potpisao Ivan Meštrović (*Uspomene na*

političke ljude i događaje) – promovirani u vrlo važan izvor za interpretaciju hrvatske povijesti 20. stoljeća.

Da u svoje doba vrlo neomiljeni Dido Kvaternik u novoj, demokratskoj Hrvatskoj postane simpatičan, skrbili su učeni i kritični novinski kolumnisti (poput Željka Krušelja, Branka Podgornika i njima sličnih), a kao kruna svemu, ministarstvo vanjskih poslova mlade hrvatske države – stvar izgleda fantastično, ali osim mene kao živog svjedoka, o tome postoje i drugi svjedoci i pisane isprave, otpremnice – ukoričenim je tekstovima Dide Kvaternika u proljeće 1995. brižno opskrbilo i hrvatsku diplomatsko-konzularnu mrežu (!), ni ne krijući odgojno-pedagoške pobude toga svog neobičnog postupka.⁴² Istim stopama kroči se i danas, kad se posve nekritično – bez ikakve provjere i bez potvrde u izvorima (štoviše, suprot izvorima koji sugeriraju suprotne zaključ-

⁴² Jednim od tih besplatnih (a nesumnjivo plaćenih) primjeraka Kvaternik-Jarebove knjige obdarilo je 20. V. 1995. i mene, u to doba nižerangiranoga diplomatskog službenika veleposlanstva u Bernu, e kako bi me prosvijetlilo i izvelo na pravi, *antifašistički* put, jer: nisu li vješti polemički sastavci smijenjenoga, povrijeđenoga i poniženog, donedavno skoro svemoćnog Dide Kvaternika najbolji dokaz da je uzore već 1941. trebalo tražiti u Vladi Janiću Capi, Stevi Krajačiću i Jakovu Blaževiću, odnosno – preko Srba, Boričevca, Krnjeuše, Široke Kule i Španovice – u AVNOJ-u, ZAVNOH-u i beogradskoj Skupštini, s poklikom „Amerika i Engleska bit će zemlja proleterska...“?

ke!) – hrpimice prihvaćaju Kvaternikove konfabulacije.⁴³

Hrvatska historiografija i povijesna publicistika nevjerojatno uporno i dosljedno, kao vrug od tamjana, bježe od spomenutih Casertanovih, za nas u svakom pogledu tužnih svjedočanstava o Didi Kvaterniku, pa čak i od logična zaključivanja, tražeći za sebe alibi u jaslama takozvane *političke mudrosti*, uopće ne uočavajući da je kao neizbježan plod te publicistike i takve nazovi-historiografije, za kojom da dana današnjega kaskaju kojekakva novinska piskarala i internetski sveznadari, Hrvatska postala moguća samo kao izdaja nacionalnih interesa, kao prodaja nacionalnog teritorija⁴⁴ odnosno jednostavno kao – zločin, upravo onako kako je svojedobno tumačio jedan od prvaka tzv. hrvatskog antifašizma, Šime Balen, koji nas je uvjeravao kako samo Maček može konkurirati Pavelićevoj izdaji i kako je na području Nezavisne Države Hrvatske, od ukupno pet milijuna stanovnika, ubijeno više od 800.000 ljudi, dakle – skoro svaki šesti, pri čemu je jasno da su ustaše pobile većinu ili čak sve do jednoga, jer je Pa-

⁴³ Tako će, primjerice, Davor KOVAČIĆ, „Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 46, Zagreb, 2014., 309. bez ikakve ograde prihvatiti tvrdnju Dide Kvaternika, da se je Andrija Artuković kao ministar unutarnjih poslova zalagao za to da se vodstvo Hrvatske seljačke stranke jednostavno – pobije. Nije mu palo na pamet čak ni to da bi se Kvaternik – kao jedan od krunskih svjedoka jugoslavenske historiografije – tim člankom iz 1959. mogao osvećivati Artukoviću zbog toga što se je ovaj u prethodnom razdoblju pred američkim sudom branio (i obranio), između ostaloga, i time što je isticao da nije imao stvarne vlasti nad Kvaternikom i Ravnateljstvom za javni red i sigurnost. Stvar nije toliko tajna da profesionalni povjesničar o njoj ne bi morao baš ništa ne znati: o tome je – prije jugoslavenskoga – naveliko pisao hrvatski emigrantski tisak. Usp. Vjekoslav VRANČIĆ, *Dr. Andrija Artuković pred sjeveroameričkim sudom*, Buenos Aires, 1959. U domovini su, pak, objavljeni Moškovljevi zapisi – prema kojima, doduše, zbog mnogih razloga treba biti krajnje kritičan – iz kojih proizlazi da su između Artukovića i E. Kvaternika vrlo brzo nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske prekinuti čak i elementarni osobni kontakti. (Ante MOŠKOV, *Pavelićeva doba*. Pri. Petar Požar, Split 1999., 230.) Bilo je, dakle, puno razloga za Kvaternikovu pristranost na Artukovićevu štetu, samo – uz malo truda sve se dade previdjeti.

⁴⁴ Pri čemu, dakako, žrtvovanje hrvatskih zemalja Srbiji, Sloveniji i sl. za račun Jugoslavije nije nikakav gubitak niti izdaja, nego je rodoljuban, politički i etički mudar te dalekovidan čin. Problem postoji samo i jedino kad se žrtva čini za uspostavu neovisne Hrvatske.

velić, kaže Balen, „ubojica na čijoj duši leži preko 800.000 poklanih Srba, Hrvata, Židova, Muslimana“.⁴⁵

Ako je Vladko Maček, predsjednik najveće hrvatske političke stranke i nesumnjivo najpopularniji naš političar u godinama uoči Drugoga svjetskog rata, „kramarski, za određenu svotu novaca prodavao zemlju i narod najvećem neprijatelju toga naroda“, i ako nam se iz srca boljševičkog Zagreba 1948. za tog Mačeka kaže da je „najgrdnija figura zločinca u čitavom Cianovu dnevniku“⁴⁶ – premda se u tome znamenitu i neobičnu spisu Pavelić spominje desetke puta – i ako su Pavelić i ustaše doista pobili više od 800.000 ljudi, onda je silogizam neboriv i nedvosmislen: neovisna hrvatska država doista je pothvat uz koji su mogli pristati samo izdajice, razbojnici i uopće nečasni ljudi, dakle – ljudski otpad koji je trebalo bez milosti trijebiti od 1941., a onda 1944./45. i istrijebiti.

Jer, kao što jednom reče Darko Bekić, svojedobno jedan od glavnih savjetnika predsjednika Tuđmana: „Vrijedi ponoviti da je sva emigrantska memoarska i historiografska literatura, koja polazi od teze o Bleiburgu kao ‚izdaji hrvatskih naroda‘ od strane Engleza ili, pak, gradi mit o Bleiburgu kao ‚tragediji hrvatskog naroda‘ – promašena. Kao da se omrznute neprijatelje i prezrene zločince može izdati, i kao da je propašću ustaškog režima, čitav hrvatski narod doživio tragediju!“⁴⁷ Jer, nasuprot toj „osovinskoj, kvislinškoj i fašističkoj“ Hrvatskoj stajala je – smatra kasniji višedestljetni hrvatski veleposlanik – jedina prava i autentična Hrvatska, ona „federalna, saveznička i narodnofrontovska“⁴⁸, dakle – jugoslavenska.

Ona, ta „federalna, saveznička i narodnofrontovska“, jugoslavenska Hrvatska doživjela je „pobjedu“; ona nas je „oslobodila“: oslobodila nas je države i nekoliko stotina tisuća što pobijenih, što protjeranih naših sunarodnjaka (da bismo bili što slabiji kad se domalo budemo morali iznova u krvi oslobađati); ona je pobije-

dila tako da je Hrvatska prepolovljena, a njezin ostatak presječen kod Neuma i poluotoka Kleka; pobijedila je tako da su spaljene hrvatske enciklopedije, rječnici i pravopisi, čak i posve nedužne, iz tzv. antifašističke perspektive sasvim korektne historiografske sinteze; pobijedila je i tako da nam je ministrom unutarnjih poslova postao poznati hrvatski rodoljub i neumorni radnik na hrvatskoj kulturnoj njivi, drug Aleksandar Ranković, a naša kultura na nekoliko desetljeća bila lancima i batinama odsječena od Zapada te silom upravljana prema moskovskim i afroazijskim širinama, dakle – tamo gdje nikad nismo bili niti smo htjeli biti.

A unatoč svim tim i mnogim drugim logičnim i skoro neizbježnim asocijacijama koje se smrtniku nameću kad se suoči sa Spomenicom iz studenoga 1942., taj dokument zaslužuje posebnu pozornost kao kolektivno djelo koje je nastalo kao jedan od niza vrijednih i važnih dokumenata stvorenih u kontekstu ustanovljenja i djelovanja Hrvatskoga državnog sabora.

Istini za volju, ta ustanova u ratnom razdoblju hrvatske povijesti nesumnjivo nije imala prvorazrednu ulogu, ali je ipak bila važan čimbenik našega političkog života, a usprkos omalovažavanju na koje je nailazila već kod dijela suvremenika (i osobito u jugoslavenskoj historiografiji), ostala je nezaobilazna u svakoj raščlambi političko-vojnih i ideoloških previranja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.⁴⁹ A sama Spomenica skupine saborskih zastupnika važna je i po tome što su ju potpisali neki od viđenijih političara, intelektualaca i državnih dužnosnika iz tog doba. Tek usput bi se moglo kazati još i to da je važna i po tome što ju *nisu potpisali* oni koji su za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske bili na odgovornim mjestima, pa i u samome Saboru, ali su tada šutjeli, da bi se poslije sloma države razmetali svojim kritikama i svojom naknadnom mudrošću.

Te ne će u cijelosti ispričati ni možebitna potvrda teze da je Spomenica nastala

Didu Kvaternika su Talijani smatrali jedinim svojim prijateljem u hrvatskim vladajućim krugovima

u dosluhu s Poglavnikom, jer: nije mali broj onih koje nitko nije priječio da sroče sličan dokument, budući da se je i unutar ondašnjega autoritarnoga poretka moglo barem u Saboru, sa saborskim imunitetom, ili izvan Sabora, podnošenjem ostavke, izraziti svoje nezadovoljstvo: bilo je i državnih dužnosnika na ministarskome ili s njime izjednačenu položaju koji su podnijeli ostavku (Milovan Žanić, Mile Starčević), a da poslije toga nisu imali neugodnosti. U tom je smislu Spomenica svojevrsni spomenik svojim potpisnicima kao ljudima koji su ipak pokazali svijest o vlastitoj odgovornosti za sudbinu svog naroda i njegove države te su osjećaj osobne i nacionalne časti pretpostavili udobnosti-ma svakodnevnog života.

Ipak, i njihovo postupanje kao i shvaćanje te interpretacija sadržaja same Spomenice pretpostavljaju osvrt na ustanovljenje i djelovanje Hrvatskoga državnog sabora iz 1942. godine.

(nastavit će se)

45 Š. BALEN, *Pavelić*, Zagreb, 1952., 61., 137.

46 M. S., „Predgovor“ u: *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb, 1948., 10.

47 D. BEKIĆ, „Verzija Cowgillova izvještaja“, u: *Bleiburg: otvoreni dossier*. Ur. Marko Grčić, Zagreb, s. a. [1990.], 66.

48 Isto.

49 Zahtjev da se Hrvatski državni sabor u današnjoj hrvatskoj državi preimenuje u Hrvatski sabor, nerijetko je argumentiran i tvrdnjom da njegov naziv podsjeća na sabor iz doba Nezavisne Države Hrvatske. Josip KOLANOVIĆ, „Naziv Hrvatskoga državnog sabora. Prije 150 godina – izraz hrvatske samostalnosti i državnosti“, *Državnost*, 2/1998., br. 2, lipanj 1998., 253.-258. pokazao je da je ta tvrdnja neutemeljena.

Prilog 1

Nacrt Spomenice

POGLAVNIČE!

Dužnost prema domovini nalaže nam, da Vam upravimo ovu spomenicu.¹ Želimo, da Vas upozorimo na neke pojave od nedoglednih posljedica za sam obstanak Hrvatske i hrvatskog naroda.

U vrieme najveće kušnje hrvatski je narod dao na izborima 5. svibnja 1935. preko 850.000 glasova za uspostavu hrvatske države. Ti su glasovi bili izvanji znak unutarnjeg neprobojnog bedema, koji je bio sagrađen u srcima svih Hrvata protiv ugnjetača. Ti su glasovi bili snažna volja celoga hrvatskog naroda, da se borba za hrvatsku državnost i za hrvatsku samostalnost vodi bez svakoga kompromisa do konca. Ti su glasovi bili izvađeni iz duša svih Hrvata kao vulkan za Vas Poglavnice, i za načela, koje [koja] ste Vi propovjedali.² Hrvati su glasovali u najvećim opasnostima za svoj život. Od nikoga ne nagovarani oduševljeno su hrlili na birališta ne plašeći se prijetnja i ne obzirajući se na očite pogublji. Radi toga glasovanja pali su toliki Hrvati kao mučenici, tisuće su izgubile svoju egzistenciju. Još nikada u prošlosti Hrvata nije se vidjela tolika odlučnost i toliko spremne za mučeništvo. Nije se glasovalo za političku stranku nego za slobodu Hrvatske i za hrvatsku državnost.³ Tu je bio okupljen cijeli hrvatski narod. Glasovali su gradovi i sela, glasovali su seljaci, radnici, činovnici, predstavnici svih vjerskih, kulturnih i prirodnih ustanova do samih vjerskih poglavara.⁴

- 1 U njemačkoj verziji (odnosno u onome što smatramo njemačkim prijevodom konačnog teksta Spomenice), potpisnici se Poglavniku obraćaju s „Ti“.
- 2 Premda je očito, treba ipak istaknuti: radi se o Ustaškim načelima odnosno o Načelima Hrvatskog oslobodilačkog ustaškog pokreta koja su objavljena 1933. te dopunjena 1940. i 1941. godine.
- 3 Očita je aluzija na propagandu iz vodstva HSS-a koje je uporno tvrdilo – a činit će to još desetljećima – da ga rezultati izbora za Narodnu skupštinu iz prosinca 1938. čine jedinim legitimnim predstavnikom hrvatskog naroda.
- 4 Vjerojatno aluzija na izbore iz prosinca 1938. i glasovanje zagrebačkog nadbiskupa Alojzija

Jednodušan, oduševljen, odlučan, u jednoj volji, nošen jednom misli dočekao je hrvatski narod 10. travanj 1941. Malo ima primjera u poviesti, da je koji narod dočekao svoga vođu, kao što je hrvatski narod dočekao svoga Poglavnika.⁵ Svi neprijatelji bili su u tom času pogaženi. Ljubav prema svom osloboditelju i obnovitelju države Hrvatske, vjera u Nezavisnu Državu Hrvatsku i narodnu budućnost bila je neograničena. Toga časa su strane i tuđinske ideologije i utjecaji bili pokopani. Načela Poglavnika došla su u srcima celoga naroda do tolike jakosti, da ih nitko nije mogao niti umanjiti niti razrušiti. Izgraditi moćnu državu Hrvata bijaše u tom času jedina misao svih Hrvata, koji su za nju bili spremni sve žrtvovati, sve podneti. Na mjesto straha i bojažljivosti nastupilo je herojstvo; na mjesto mlohavosti i neodlučnosti želja za mučeničtvom; na mjesto raznih ponizavajućih kompromisa junačka odlučnost. Pregažene su sve ograde oportunitizma, biednih sporazuma, kukavnih pregovora i popuštanja.⁶ Pregažena je sva polovičnost prošlosti i cijeli je narod pregnuo samo na djelo državne izgradnje. Uzkrasnio je duh velikih hrvatskih knezova i kraljeva, duh Krešimira i Dmitra Zvonimira, duh Petra Svačića, Šubića, Zrinjskih i Frankopana, duh Starčevića, Eugena Kvaternika i Stjepana Radića. Taj duh gledao je hrvatski narod oživotvoren u Vama Poglavnice. Vi ste bili jedini izraz svih njegovih misli, njegovih martirija i djela.

Stepinca. Iako vrlo kritičan prema politici HSS-a, Stepinac je odlučio izići na izbore. Na radiju je objavljena vijest, da je glasovao za vladinu listu, pa je nadbiskup objavio da je vijest neistinita i da je – glasujući za Mačekovu listu – glasovao za pravdu i slobodu hrvatskog naroda, a ne „ni za osobu ni za stranku“. (Ivan GABELLIĆA, *Blaženi Alojzije Stepinac i hrvatska država*, Zagreb, 2007., 105.-106.)

- 5 U stvarnosti, dočeka u formalnom smislu uopće nije bilo: Pavelić je u Zagreb došao 15. IV. 1941. u ranim jutarnjim satima. U njemačkoj verziji formulacija je bitno drugačija: u njoj se govori o tome da je hrvatski narod čeznuo za svojim vodom i da ga je oduševljeno primio („Es gibt wenig Beispiele in der Geschichte dafür, dass sich ein Volk nach seinem Führer so gesehnt und ihn so empfangen hatte, wie das kroatische Volk Dich, Poglavnik...“)
- 6 Opet aluzija na sporazumaštvo koje je karakteriziralo politiku vodstva Hrvatske seljačke stranke.

Usred te neviđene i nečuvane sreće došao je kobni dan 18. svibnja 1941.⁷ Cijeli hrvatski narod zahvatio je val boli i jauka za otetim mu krajevima, koji predstavljaju ne samo kolievku njegove državnosti, nego i kolievku njegove prosvjete i uljudbe. U tim teškim danima tješila nas je nada, da se ipak neće sve onako dogoditi, kako su toliki naslućivali; da će naša Dalmacija i naš Jadran biti ipak za Hrvatsku spašeni; da će naš narod u onim krajevima moći u slobodi razvijati svoj politički i kulturni život i da je okupacija onih krajeva samo prolazna i privremena.⁸ Ali žalostni događaji, koji su kao posljedica te okupacije slijedili i koji danas slijede na očigled hrvatskog naroda promašili su predskazanja i najgorih pesimista, te otjerali čitav narod u očaj i zdvajanje: demografsko uništenje našeg naroda u Dalmaciji, Liki i Krbavi, Primorju, Hercegovini; plamenovi zapaljenih sela i kuća; mučeništvo tisuća naših najboljih sinova; progoni naše narodne inteligencije; organiziranje četnika po okupatorskoj vlasti, koji kao njezine predstraže kolju od reda muškarce, žene, djecu i starce u našim selima; izseljavanje i deportiranje našeg naroda na sve strane sa njegovog ognjišta; nestajanje čitavih naših krajeva; glad i golotinja; osramoćenje i obeščasćenje naših žena i djevojaka, potucanje ostataka

7 Tog su dana u Rimu potpisane četiri dvostrane isprave koje skupno nazivamo Rimskim ugovorima: Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, Sporazum o pitanjima vojničkoga značaja, koja se odnose na jadransko-primorsko područje, Ugovor o jamstvu i suradnji između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, te Zaključni zapisnik. Istoj cjelini pripadaju i neki jednostrani dokumenti. Autori Spomenice, razumljivo, djelomično smatraju Ugovor o određivanju granica.

8 Potpisnici su se pritom mogli pozvati i na Pavelićeve riječi iz govora sveučilištarcima ustašama, održanog 25. IV. 1941., u danima kad su se izjalovile hrvatske nade da će se pitanje razgraničenja s Italijom moći otegnuti odnosno odgoditi: „Borit ćemo se za cjelokupnost svoje zemlje, borit ćemo se, da u sklop naše države dođu svi Hrvati. Kako je hrvatski narod sada pobedio, tako će i svagda i u buduće pobediti, kad to bude potrebno i kad to sâm bude htio. Sloboda je naša i mi je više ne damo.“ (HN, 3/1941., br. 72, 25. IV. 1941., 1.-2.). Upravo taj izvadak iz Pavelićeva govora želio je srednjoškolicima ucijepiti Ljubomir Maraković, uvršćujući ga u svoju *Žetvu. Hrvatsku čitanku za više razrede srednjih škola*, Zagreb, 1943., 469.-470.

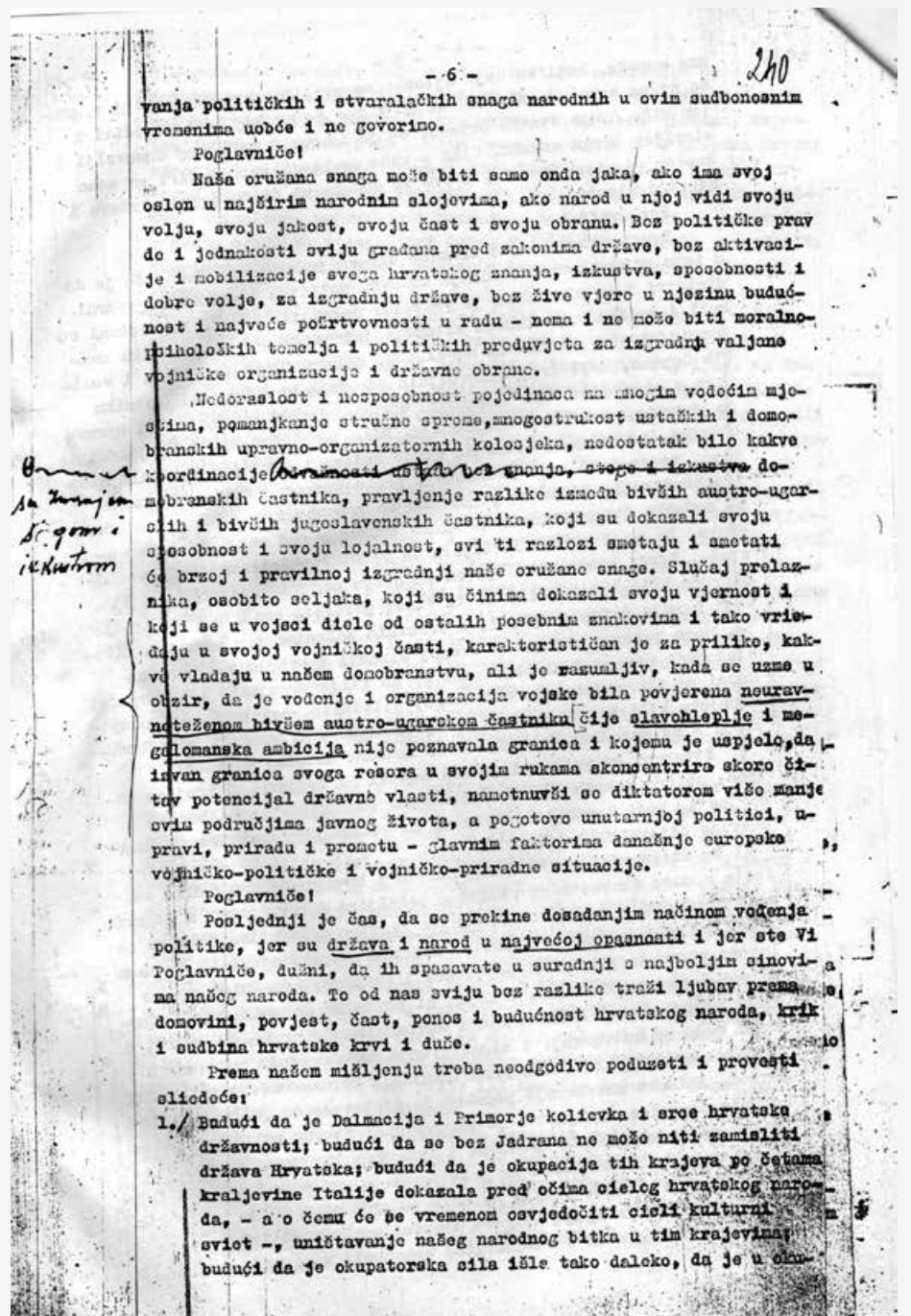
našega naroda po šumama i gudurama, po pećinama i planinama.

U to obće očajanje nahrupili su neprijatelji našeg naroda, da ogorčenje i očajanje pojačaju; da omraze hrvatsku državu; da joj izpodmaknu osnovicu biološku, političku, moralnu i socijalnu. Koje čudo, da je bilo, da ima i da će biti našega svieta, koji je povjerovao uvjeravanjima protivnika novoga poredka u Europi i pristupio k njima samo zato, da na takav očajnički način spase svoju hrvatsku čast. Veliki dio odmetnika u Dalmaciji niti su komunisti niti anarhisti nego pravi Hrvati i rodoljubi, koji se pred Talijanima moraju sakrivati u planinama i pećinama, da spasu gole živote nakon što su im bile porušene kuće, posječeni vinogradi, uništena i oteta ljetina radi njihove hrvatske svijesti i njihova hrvatskog odpora.⁹

Klasičan primjer toga rada može svatko vidjeti u nedavnoj akciji talijanske vojničke sile u Gorjancima.¹⁰ Nakon što su naši ustaše i naši domobrani gotovo posve očistili cijeli taj kraj od odmetnika, vratili mir i red u sva sela i postavili zajedno s domaćim ljudima dovoljno ljudstva za obranu protiv budućih provala odmetnika, pošla je talijanska vojska u „akciju“: težkim topničtvom razorena su i opet hrvatska sela, u kojima nije bilo niti jednoga odmetnika; obeščastiše naše žene i djevojke, ljudima nametnuše kontribucije i oduzeše i ono

9 Nema sumnje da je negodovanje zbog talijanske aneksije dijela primorskih područja bilo široko rasprostranjeno u hrvatskom pučanstvu. Iz toga, međutim, ne treba izvlačiti zaključke o silno velikom broju pripadnika jugoslavenskoga partizanskog pokreta. U izvješću Maksa Baće Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske iz ožujka 1942., dakle, približno u vrijeme kad je zaključeno veljačko zasjedanje Hrvatskoga državnog sabora, tvrdi se kako se pod zapovjedništvom Štaba dalmatinsko-dinarskih NOP odreda, koji je osim područja bivše austrijske pokrajine Dalmacije obuhvaćao i livanjsko odnosno duvanjsko područje, nalazi svega 610 slabo naoružanih ljudi (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata. Knjiga 2: siječanj-srpanj 1942. godine*, Split, 1982., dok. br. 33., str. 91.-106.). Drago GIZDIĆ, *Dalmacija 1942. Prilozi historiji Narodnooslobodilačke borbe*, Zagreb, 1959., 117-121. tvrdi kako je stvarni broj ipak bio veći, te da je dosegao čak 950 boraca.

10 Zacijelo se misli na operaciju „čišćenja“ iz srpnja 1942., jedan od pothvata koje su talijanske snage poduzele na Žumberku odnosno na hrvatsko-slovenskoj međi.

Rukopisne opaske na nacrtu Spomenice

malo živeža, što je ostalo od odmetnika. Niti jedan odmetnik nije uhvaćen, niti jedan ubijen, ali je zato na povratku kroz Krašić i Pribić vršena takva ratna kontribucija, da su se naši seljaci od čuda skamenili. Prije te „akcije“ odmetnici su se iz hrvatskih krajeva redovito povlačili na područje okupirano po Talijanima i tu su nalazili zaklonište. U tom zakloništu oni se i danas nalaze, da obnove svoje provala u zgodnom času, dakako na hrvatsku stranu. Tu taktiku i metodu rada vidi danas svako hrvatsko diete. Ta ista taktika pro-

vodi se u Dalmaciji, Primorju, Gorskom Kotaru, Hercegovini i jednom dielu Bosne.¹¹ Sami Talijani priznaju u privatnom razgovoru, da im nije do smirenja prilika u Hrvatskoj.

Svako vidi danas ogromnu razliku između postupaka njemačke i talijanske vojničke sile. Njemačka vojska postupa drugarski s hrvatskim domobranima i

11 Područje nastanka i djelovanja „gerilskih“ odnosno četničkih i partizanskih skupina (južno od njemačko-talijanske demarkacijske crte) pokazuje točnost ove ocjene.

ustašama, svuda nastupa kao saveznička, prijateljska, kojoj je prije svega stalo do izgradnje i konsolidacije Nezavisne Države Hrvatske i koja pri tome ne sledi svoje sebične političke ciljeve. Zato je ona u najširim slojevima naroda najoduševljenije pozdravljena i obljubljena.

Poglavniče!

Posljednji je čas, da se rješi ovo pitanje, jer od njega ovisi sreća ili nesreća hrvatskog naroda za buduća stoljeća. Moramo biti jednom na čistu, što konačno namjerava kraljevina Italija s Hrvatskom. Jednom mora prestati ova igra talijanske politike, jer će hrvatskog naroda u najugroženijim krajevima sigurno nestati; jer će se svaki državni autoritet pokopati, jer će se ubiti u narodu i inteligenciji svaka vjera i svaka nada; jer stvarno idemo ravno u propast. Dosta je bilo liepih obećavanja od strane kraljevine Italije, dosta je liepih riječi. Sad treba djelima pokazati, da je Dalmacija hrvatska kolievka; da Dalmaciju nikad predati ne možemo; da je nikada zaboraviti ne možemo, jer bi sami svoju bit izdali i sami sebe zatajili i na sebe svalili prokletstvo svih budućih hrvatskih pokoljenja. Moramo jednom kazati, da ne damo od četnika klata po Dalmaciji, Hercegovini i Bosni naš živalj. Neka toj krvavoj neprijateljskoj igri bude jednom konac! Dosta je poklano naših ljudi te opustošeno i popaljeno naših domova uz poklike talijanskih četnika: Živio Petar II. Karadorđević! Živila Velika Srbija!

Našu vanjsku politiku treba voditi tako, da kraljevina Italija osjeti naše vrhovništvo, našu odlučnost i konačno – našu čast. Dalje se popuštati ne može!

18. svibanj 1941. znači najvažniju povjesnu prekretnicu u našim odnosima sa kraljevinom Italijom i talijanskim narodom, koga smo poštivali kao nosioca obnovljenog europskog poredka i kome smo dugovali veliko priznanje i zahvalnost za stvar svoga narodnog i državnog oslobođenja. Okupacija naših najčišćih narodnih područja bez ikakvog stručnog [na margini ispravak rukom: etničkog], političkog, gospodarskog opravdanja znači zadiranje

u srce hrvatskog naroda i države, znači negaciju duhovnih elemenata fašističke revolucije, moralno-političku likvidaciju talijanskih zasluga za stvar našeg oslobođenja, vraćanje Versailles-skome poredku, izdaju duhovnih i političkih ciljeva osvine i Nove Europe, te upravo neslućeno ideološko i političko-propagandističko jačanje neprijatelja novoga europskog poredka.

Poglavniče!

Poslie 19 mjeseci obstanka Nezavisne Države Hrvatske svak je u mogućnosti da vidi, kako se na žalost nisu izpunile nade i očekivanja najboljih i najpožrtvovnijih Hrvata, koji su svoje hrvatsko rodoljublje dokazali progonima, tamnicama, globama, zapostavljanjima i svakojakim drugim žrtvama. Odmah su s početka Hrvati zapanjeni gledali kako se ruši javni red i sigurnost i ugled državne vlasti. Pred obće poznatim činjenicama divljačtva, krvoločtva, otimačine, samovolje i bezakonja najbolji ljudi se povukoše u svoja ognjišta i zapanjeni šute. Pojedinci su počeli gospodariti imovinom, životom i smrću desetaka tisuća ljudi protiv odredaba zakona.

Na tolika mjesta /položaje/ došli su ljudi, koji su vršili obće poznata divljačtva i razaranja, pa ih vrše čak i danas. U ustaške redove uvukli su se saboteri i izrabljivači, ljudi sa dna života, koji nisu nosili u svojim srcima niti izkre pravog hrvatskog rodoljublja, koji su udovoljavali svojim instinktima i jurili za svojim sebičnim ciljevima.¹² Oni su na toliko mjesta

12 Usp. Pavelićev govor stožernicima i logornicima u sabornici, 30. lipnja 1941., koji je u središnjemu režimskom listu objavljen pod naslovom „Poglavnik učvršćuje temelje Nezavisne Države Hrvatske“. Uredništvo ga je opremilo podnaslovima: „Svatko je izvršio svoju dužnost upravo časno i dolično“, „Uspostavljanje nove uprave“, „Zašto nije uvedena banska čast“, „Sada sve mora biti u potpunom skladu sa zakonima“, „Poglavnik poziva na strogo vršenje dužnosti“, „Stvaranje Nezavisne Države Hrvatske u duhu novog poredka“, „Izvršitelji državne uprave u zemlji“, „Tko nije čiste prošlosti, taj će se sam od dužnosti ukloniti“, „Niko nema pravo da progoni, jer to će se činiti samo putem zakona“, „Samo ustaški pokret može praviti ustašku politiku“, „Niko nije gospodar tudjeg života“, „Zakon se mora do kraja izvršavati“, „Poglavnik poziva laktaše da se odstrane“, „U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj tko potraži intervenciju ne će dobiti ni ono na što ima pravo“, „Svaki od nas, naglašuje Poglavnik, mora biti uzorom marljivi-

i toliko puta oblatili hrvatsko ime i čast i osramotili ustaška načela, od kojih je narod očekivao najbolju organizaciju države i najsigurniji pravni poredak. Oni su bez kontrole raznašali, grabili i pljačkali ogromne imutke židovske i pravoslavne. Njima se ima pripisati povlačenje čestitih građana iz državnog života. Oni su uveli u našu politiku kao načelo mržnju i sadišćiku osvetu. U pojedinim krajevima oni su priedili i zapriedili normalni tog [tok] javnog života i mjesto da narod predobiju za državu i vlast oni su ga odgurnuli i što više na mnogim mjestima izazvali njegovu mržnju ne samo protiv režima nego nažalost i protiv države. Oni proigravaju naše moralno pravo prosvjeda radi klanja Hrvata, jer su vršili tolika poznata krvoločtva na Kordunu, Bosni, Srijemu, Pakracu, Gudovcu kod Bjelovara itd.¹³

Tima [Tim] ljudima imaju se pripisati grozote, koje su se događale u logorima i zatvorima i koje se još i danas događaju.¹⁴ Životi tisuća građana njima su predani na milost i nemilost, a oni, kako izgleda, za svoja djela ne moraju nikome odgovarati. Na njihovu inicijativu odvlačilo se tisuće ljudi, žena i djece u logore bez ikakvog ispitivanja njihove krivice. Njihovom krivnjom je tisuće prelaznika bilo odvedeno u logore, bilo ubijano samo zato, da se mogu njihove kuće opljačkati i imanja prisvojiti. Ti nazovi-ustaše stvarali su na svakom koraku osobnu i imovinsku nesigurnost, izazivali i podržavali kaos i tako bili i ostali najbolji pomagači odmetnika. Nije nikakvo čudo, da obični seljaci i građani rad tih ljudi poistovjetuju s radom ustaškog pokreta strahujući pred osvetom

vosti, sabran, čestit i moralan“ (HN, 3/1941., br. 137, 1. VII. 1941., 1.-3.).

13 U jednom od niza svojih govora na radiju koje je prenio i tisak, Božidar Kavran – koji će u studenome postati logornikom ustaškog logora Zagreb I. – ponovio je krajem kolovoza 1941., da je jedno samoobrana, a drugo je „bjesnilo koje obuzima slabije značajem isto onakovih, protiv kakovih se tobože bore i u kojem bjesnilu počinjaju djela, koja bi mogla baciti ljagu na hrvatski narod. (...) Hrvatski ustaški borac mora biti uvijek svjestan, da ima dužnosti, a za sada nikakvih prava, a pogotovo ne prava sile.“ (HN, 4/1942., br. 194, 27. VIII. 1941., 5.)

14 Kao i prethodnim opaskama o zločinima u Gudovcu, na Kordunu itd., i ovim se vjerojatno cilja na Didu Kvaternika.

i kaznom, koja nas prije ili kasnije može da stigne radi njihova divljačtva i bezakonja.¹⁵

Često se govorilo o čišćenju ustaških redova, ali se ono uvijek odgađalo odnosno ograničilo na nekoliko manje odgovornih osoba, dok je radikalno čišćenje od elementa divljačtva i bezakonja uvijek odgađano. Upravo to je osmijelilo te razarače naše državne izgradnje tako, da oni i dalje svi- ma prkose bez otpora poplašnog naroda, koji se boji njihove osvete, jer skoro nitko ni u gradu ni na selu ne zna, kad će i tko će ga iza leđa pogoditi i jer više manje svatko osjeća, da je izvrnut njihovoj samovolji i stavljen izvan zakona.¹⁶ Glas o radu ovakvih ustaša širi se samo šaptom od usta do usta, a sve to dakako na štetu ugleda države i njezine vlasti.

Poglavniče!

Dvostruki kolosjek državne uprave je nemoguć.¹⁷ Nemoguće je da u isto vrijeme

vode unutarnju državnu politiku i upravu odgovorni ministri i ustaše. Neka je vode ili jedni ili drugi.¹⁸ Neprestani sukobi i razilaženja između ustaških dužnostnika i dužnostnika unutarnje uprave, obćinskih načelnika, kotarskih predstojnika i velikih župana, koji kraj samovoljnih odredaba ustaških dužnostnika nisu u stanju da vode unutarnju upravu, doveli su unutarnju upravu do absurda, mrtvila i razpadanja. Bilo je slučajeva, da su pojedini ustaški dužnostnici dokidali osude sudova i sebe proglašivali sudcima, te je tako kaos prelazio i preko pragova izricanja pravde i zakonitosti. Stvar se pogoršala do vrhunca time, što je ustašama od početka data diktatorska vlast i nadzor nad organima javne uprave.¹⁹ Da su u većini slučajeva tu vlast i nadzor vršili pravi ustaše, ljudi savjesti i spremne za svoju odgovornu službu, ne bi nesreća bila tolika. Ali su tu vlast prečesto uzeli u ruke ljudi,

koji nemaju poima [pojma] o upravi, o državnim zakonima i zakonima života, nego rade od oka prema svojoj strasti i svojim nagonima ne slušajući nikoga i ne obazirući se na ičije primjedbe ili savjete. Mnogi od tih samozvanih diktatora, siledžija, nevaljanaca i nesposobnjaka bili su do nedavna pomagači tuđinskih upravljača u Hrvatskoj, a sa ustaškim pokretom veže ih samo ustaška odora.

Stvoreni su pokretni prieki sudovi sa većinom od dvojice ustaša, obično kakvih bivših trgovačkih pomoćnika bez naobrazbe i savjesti,²⁰ koji danas imaju vlast, da oduzmu čovjeku život i da unesreće čitave obitelji.

Na štetu vlade, hrvatskog naroda i hrvatske države šire se često upravo fantastične viesti o pokoljima i o postupku u logorima i zatvorima. Narodu treba kazati izstinu o logorima kako bi se ljudi umirili i klevete suzbile. Svakako stoji činjenica, da su u logore strpani vrlo mnogi pojedinci i skupine, koje nisu opasne po red i sigurnost države i kojih bi povratak domovima bio dragocjena psihološko-politička mjera unutarnjeg umirenja. To vrijedi u prvom redu za zatvaranje i ulogorivanje masa nevinih seljaka, a pogotovo bivših političkih predstavnika i boraca našega

15 U govoru održanom 28. II. 1942. Pavelić je ustvrdio kako je „svojedobno odredio, da oni, koji su nedostojni, koji su pa i zločinci, da se odstrane, da ne vrše nikakve službe. Zašto? Zato, jer nema razlike, dapače, gori je svaki onaj, koji u ime ustaše zlo čini, nego najgori četnik. To je u najviše slučajeva već prestalo, ali još se događja, a na nama je svima, da na to prstom upiremo i da u tom pravcu i polju liečimo i svakoga na pravo mjesto ili na posao ili u tamnicu dovedemo.“ (*Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog državnog sabora u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj godine 1942. Od I. do XII. saborske sjednice – od 23. veljače do 28. prosinca 1942.*, Zagreb, 1942., 164.)

16 U *Narodnim novinama* od 23. VIII 1942. objavljena je zakonska odredba o Ustaškome stegovnom i kaznenom sudu, koju je istog dana donio i *Hrvatski narod*. Relativno često su objavljivane vijesti o kažnjavanju ustaških dužnostnika niže, ponekad i srednjeg ranga. Godinu kasnije, taj glavni zagrebački list je 28. VIII. 1942. donio vijest da su jučer imenovani dužnosnici Stegovnog suda Glavnog ustaškog stana: pročelnik vijećnik Stola sedmorice u miru Josip Brkić, Grga Ereš, Krunoslav Lokmer, Mladen Lorković, Ivan Oršanić, Marko Došen, M. Matijević, J. Car, Mijo Bzik, sveuč. prof. dr. Ibrahim Ruždić, Josip Rožanković, Jure Pavičić, Božidar Kavran, Ivan Javor, Milan Freisman, Andrija Betlehem, M. Sažunić, I. Pregrad, Šime Cvitanović.

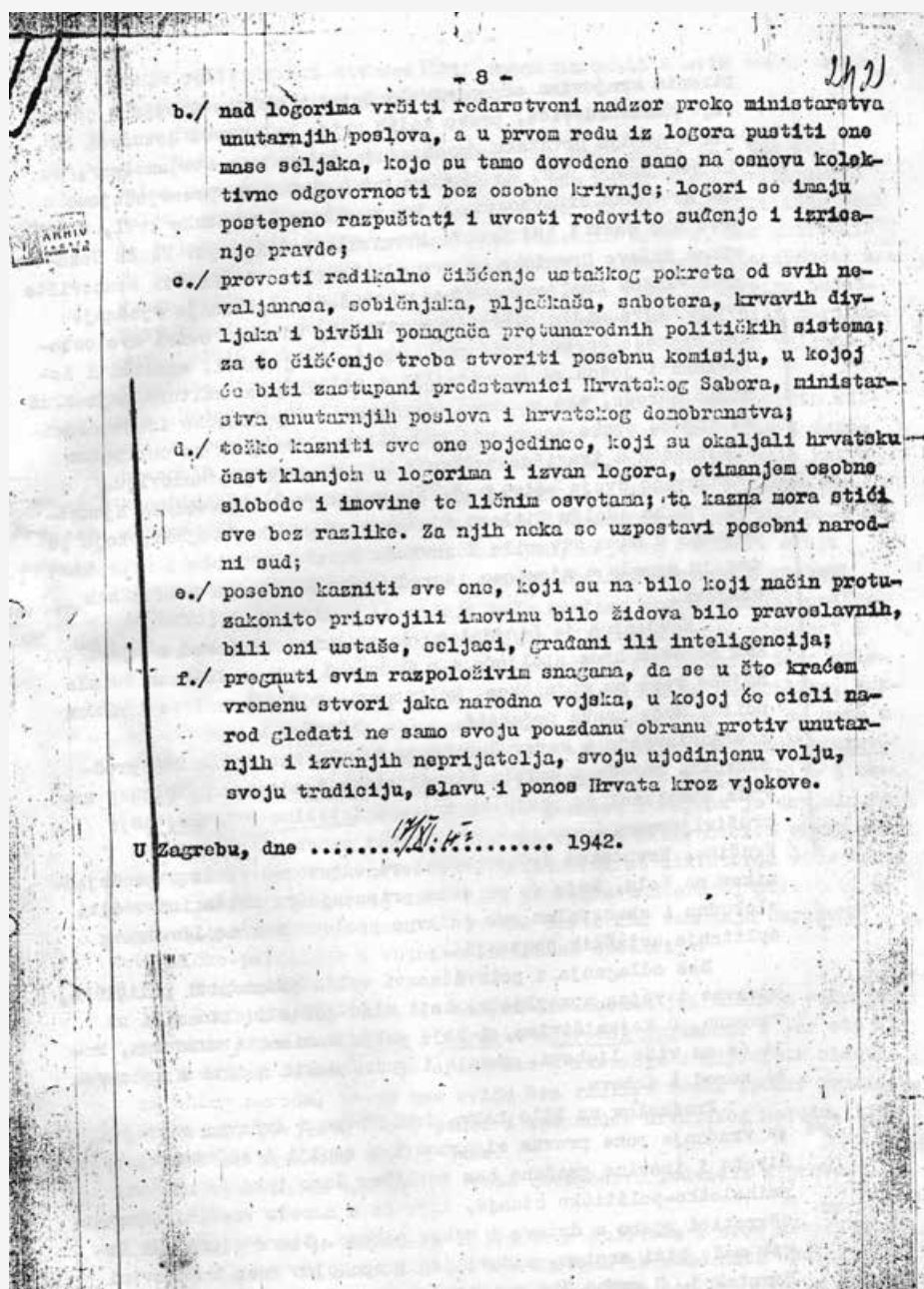
17 Pravni temelj dominacije ustaškog pokreta nad redovitim upravom nalazio se je i u Odredbi o uskladi rada ustaške organizacije s državnim vlastima, od 29. IV. 1941., premda se je ona imala odnositi primarno na ona područja „gdje još nije potpuno organizirana državna vlast“. (*Narodne novine*, br. 15 od 30. IV. 1941., *Nezavisna Država Hrvatska. Zakoni, zakonske odredbe i naredbe proglašene od 11. travnja do 26. svibnja 1941. Knjiga I. Svezak I.-10*, Ur. A. Mataić, Zagreb 1941., 121.-122. Odredba je

objavljena i u: *HN*, 3/1941., br. 78, 1. V. 1941., 7.). Usp. izvješća koja su Saboru podnijeli ministar unutarnjih poslova Andrija Artuković (*Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja*, 28.-34.; „Rukovodimo se načelima zakonitosti uprave“, *HN*, 4/1942., br. 361, 25. II. 1942., 3.-4., 11.) i ministar pravosuđa i bogoštovlja Mirko Puk (*Brzopisni zapisnici Prvog zasjedanja*, 36.-41.; *HN*, 4/1942., br. 362, 26. II. 1942., 2.-3.).

18 Već ranije, krajem travnja 1941. Poglavnik je donio odredbu kojom se zabranjuje spontano nastala praksa, da „ustaški povjerenici i ustaški stanovi“ obnašaju državne funkcije, poput imenovanja i razrješenja službenika, jer – od dana imenovanja vlade, samo su ministarstva ovlaštena smjenjivati i imenovati činovnike (*HN*, 3/1941., br. 79, 29. IV. 1941., 1.; T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, 659.-660.). Usp. Odredbu o uskladi rada ustaške organizacije s državnim vlastima, od 29. IV. 1941., te Zakonsku odredbu o državnoj vladi NDH (*Narodne novine*, br. 59, *Nezavisna Država Hrvatska. Zakoni, zakonske odredbe i naredbe proglašene od 27. svibnja do 30. lipnja 1941. Knjiga II. Svezak II.-20*, Ur. A. Mataić, Zagreb 1941., 260.-282.; *HN*, 3/1941., br. 131, 25. VI. 1941., 1.-2.)

19 Usp. Odredbu o uskladi rada ustaške organizacije s državnim vlastima, od 29. IV. 1941. Pavelić je 23. VI. 1941. donio Odredbu o nošenju i upotrebi ustaške odore, kojom se čak i smrtnom kaznom prijeti onima koji nepovlasno nose ustašku odoru. (*Ustaša. Vjesnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, 11/1941., br. 3, Zagreb, 3. VII. 1941., 17.) Usp. „Ustaški pokret do sada i od sada“, *HN*, 3/1941., br. 132, 26. VI. 1941., 2.; „Van s njima! Svi nedostojni moraju se sami povući iz hrvatskih ustaških redova i iz državne službe“, *Ustaša*, 11/1941., br. 3, 3. VII. 1941., 14. Vidi i Pavelićev govor stožernicima i logornicima u sabornici, 30. lipnja, pod naslovom „Poglavnik učvršćuje temelje Nezavisne Države Hrvatske“, *HN*, 3/1941., br. 137, 1. VII. 1941., 1.-3.

20 Zakonska odredba za obranu naroda i države od 17. IV. 1941. (*Narodne novine*, br. 4, 17. IV. 1941.) nije potanje odredila sastav izvanrednih narodnih sudova, nego je to ostavljeno ministru pravosuđa. Rekonstrukcija sastava prijedkih, pokretnih prijedkih i tzv. izvanrednih narodnih sudova, napravljena na temelju gradiva koje su jugoslavenske vlasti 17. V. 1945. pronašle u dokumentaciji ministarstva pravosuđa Nezavisne Države Hrvatske, ne potvrđuje u cijelosti takvu ocjenu. (Historijski muzej BiH, Dokumentacija Muzeja revolucije BiH, br. 1082/45 od 17. V. 1945.) Ministarske odredbe o osnivanju („postavljenju“ odnosno „proglašenju“) tih sudova objavljivane su u *Narodnim novinama* (a najčešće i u dnevnom tisku) pa je lako ustanoviti da su predsjednicima bili imenovani svršeni pravnici, u pravilu sudci (najčešće predsjednici sudova), samo iznimno i rijetko odvjetnici. Svršeni pravnici su redovito bili i drugi članovi sudova. I Zakonska odredba o prijedkim sudovima, objavljena 20. V. 1941., predviđala je da predsjednik mora biti pravnik, a da samo jedan član tročlanoga vijeća ne mora biti pravnik. Prema Zakonskoj odredbi o pokretnome prijedkom sudu (24. VI. 1941.), predsjednik tog suda morao je biti sudac redovitog suda. No, prilično je očito da je u javnosti postojao upravo ovakav dojam o kojem govori Spomenica.

Posljednja stranica nacrtu Spomenice

seljačkog naroda.²¹ Njihovo zatvaranje pogubno je djelovalo na seljačstvo ciele naše domovine. Seljačstvo je upravo radi takvog policajno-političkog postupka postalo apatično i indiferentno prema svojoj vlastitoj državi. Treba imati na pameti, da su zatvorenici samim faktom lišavanja slobode stekli aureole mučeništva u očima seljačkih masa, da se zaboravljaju njihove eventualno loše političke i moralne prošlosti, a da o strahovitoj opasnosti rasipanja i sukobljavanja političkih i stva-

²¹ Posve očito se u prvom redu misli na dr. Vladka Mačeka.

ralačkih snaga narodnih u ovim sudbonosnim vremenima uobće i ne govorimo.

Poglavniče!

Naša oružana snaga može biti samo onda jaka, ako ima svoj oslon u najširim narodnim slojevima, ako narod u njoj vidi svoju volju, svoju jakost, svoju čast i svoju obranu. Bez političke pravde i jednakosti svijju građana pred zakonima države, bez aktivacije i mobilizacije svega hrvatskog znanja, iskustva, sposobnosti i dobre volje, za izgradnju države, bez žive vjere u njezinu budućnost i najveće požrtvornosti u radu – nema i ne može biti moralno-psi-

holoških temelja i političkih preduvjeta za izgradnju valjane vojničke organizacije i državne obrane.

Nedoraslost i nesposobnost pojedinaca na mnogim vodećim mjestima, pomanjkanje stručne spreme, mnogostrukost ustaških i domobranskih upravno-organizatorskih kolosjeka, nedostatak bilo kakve koordinacije odvažnosti ustaša bez znanja, stege i iskustva [na margini rukom: /nečitka riječ/ sa znanjem, stegom i iskustvom] domobranskih častnika, pravljenje razlike između bivših austro-ugarskih i bivših jugoslavenskih častnika, koji su dokazali svoju sposobnost i svoju lojalnost, svi ti razlozi smetaju i smetati će brzoj i pravilnoj izgradnji naše oružane snage.²² Slučaj prelaznika, osobito seljaka, koji su činima dokazali svoju vjernost i koji se u vojsci diele od ostalih posebnim znakovima i tako vriedaju u svojoj vojničkoj časti,²³ karakterističan je za prilike, kakve vladaju u našem domobranstvu, ali je razumljiv, kada se uzme u obzir, da je vođenje i organizacija vojske bila povjerena neuravnoteženom bivšem austro-ugarskom častniku [na margini grafitnom olovkom, jedva vidljivo: koji u ostalom ni tamo nije uživao ugled vojničke sposobnosti] čije slavohleplje i megalomanska ambicija nije poznavala granica i kojemu je uspelo, da izvan granica svoga resora u svojim rukama skoncentrira skoro čitav potencijal državne vlasti,²⁴ nametnuvši se diktatorom [na] više manje svim područjima javnog života, a pogotovo unutarnjoj politici, upravi, priradu i prometu – glavnim faktori-

²² O ustroju domobranstva i kasnijem nastojanju da se stvore jedinstvene Hrvatske oružane snage, v. N. BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Zagreb, 2003.

²³ Očito se misli na tzv. DORA postrojbe odnosno domobranske radne postrojbe. O njima više kod N. BARIĆA, *Ustroj kopnene vojske*, 173.-182. Nisam, međutim, uspio pronaći dokaz da su te postrojbe nosile neke posebne oznake.

²⁴ Posve jasna aluzija na Poglavnikova zamjenika, ministra hrvatskog domobranstva, ustaškoga krilnika, vojskovođu doglavnika Slavka Kvaternika (1878.-1947.) koji je, kao što je spomenuto, početkom listopada 1942. smijenjen sa svih dužnosti, a imao je sreću da mu je upravo zbog razlaza s Pavelićem jugoslavenska historiografija (nakon što ga je jugoslavenski režim osudio na smrt i smaknuo) pripisala i neke političke poglede koje očito nije imao.

ma današnje europske vojničko-političke i vojničko-priradne situacije.²⁵

Poglavniče!

Posljednji je čas, da se prekine dosadašnjim načinom vođenja politike, jer su država i narod u najvećoj opasnosti i jer ste Vi Poglavniče, dužni, da ih spasavate u suradnji s najboljim sinovima našeg naroda. To od nas sviju bez razlike traži ljubav prema domovini, povjest, čast, ponos i budućnost hrvatskog naroda, krik i sudbina hrvatske krvi i duše.

Prema našem mišljenju treba neodgodivo poduzeti i provesti sljedeće:

1./ Budući da je Dalmacija i Primorje kolievka i srce hrvatske državnosti; budući da se bez Jadrana ne može niti zamisliti država Hrvatska; budući da je okupacija tih krajeva po četama kraljevine Italije dokazala pred očima celog hrvatskog naroda, – a o čemu će se vremenom osvjedočiti cijeli kulturni svijet –, uništavanje našeg narodnog bitka u tim krajevima; budući da je okupatorska sila išla tako daleko, da je u okupiranim krajevima organizirala četnike Velike Srbije i dinastije Karađorđevića, preko kojih ubija naš narod dovodeći ih čak u gornju Hrvatsku /posljednje čišćenje u Gorjancima/,²⁶ to je posljednji čas, da dignemo svoj glas i da prosvjedujemo u ime hrvatske državnosti, u ime prolivene hrvatske krvi, u ime hrvatske časti i budućnosti hrvatskih pokoljenja.

25 Slavko Kvaternik je, među ostalim, bio i pročelnik Državnoga gospodarskog povjerenstva koje je osnovano 7. VIII. 1941. Opš. o tom tijelu v. J. JAREB, *Državno gospodarsko povjerenstvo Nezavisne Države Hrvatske od kolovoza 1941. do travnja 1945. godine. Dokumentarni prikaz*, Zagreb, 2001. Usprkos naslovu, valja primijetiti da knjiga nije „dokumentarni prikaz“, nego je nešto drugo: zbirka dokumenata popraćenih malobrojnim i oskudnim bilješkama.

26 Zacijelo se misli na tzv. *MVAC – Milizia Voluntaria Anti Comunista*, Dobrovoljačku protukomunističku vojnicu koju su uglavnom od četnika organizirali Talijani, premda njezini pripadnici očito nisu sudjelovali u ovoj operaciji u znatnijem broju. General Mario Roatta je pred kraj kolovoza 1942. uvjeravao hrvatsku stranu da ih u Razvojačenom području (tzv. Drugoj zoni) nema više od 10.000. Pred kraj godine Mladen Lorković se potužio talijanskom poslaniku Raffaellu Casertanu da je rezultat talijanske politike južno od demarkacijske crte očevidan: partizanska i srpska vojska. (N. KISIĆ KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković – ministar urotnik*, 230., 259.)

Vlada Nezavisne Države Hrvatske mora u službenoj noti zauzeti stanovište pred vladom kraljevine Italije tražeći najžurnije rješenje ovoga najvažnijeg političkog pitanja, od koga ovisi sve ostalo. Ne može se ovdje na jugu Europe podjarmiti, zgaziti i izkorieniti jedan od najstarijih i za europsku kulturu najzaslužnijih naroda, ako ne ćemo, da duhovne i političke ideje osovine izgube svako unutarnje opravdanje i da budu sa europskom stvarnošću u traغيčno-težkom i bezizlaznom protuslovlju.

2./ Izražavamo svoje udivljenje i zahvalnost vođi velikog Njemačkog Reicha Adolfu Hitleru i hrabroj njemačkoj vojsci, koja je zajedno s nama stvorila Nezavisnu Državu Hrvatsku i neprekidno je pomaže u njezinom izgrađivanju iz čistih političkih ciljeva.

Povjestna je činjenica, da su hrvatski narod s njemačkim narodom kroz stoljeća i u Podunavlju i na Jadranu vezale najuže veze na vojničkom, kulturnom, političkom i socijalnom polju, koje treba pojačati.

3./ Reorganizacija i saziv Hrvatskog Sabora kao istinskog predstavnika naroda u smislu tisućljetnih tradicija hrvatskog naroda absolutni je postulat vremena i težine prilika, koje proživljavamo.

4./ Tražimo, Hrvatskom državnom Saboru odgovornu vladu s predsjednikom na čelu, koja će sa svim pripadajućim ovlastima voditi slobodno i samostalno sve državne poslove bez neodgovornog uplitanja ustaških postrojbi.

Bez odlaganja i polovičnosti valja promieniti političke, upravne i vojne upravljače, koji nisu dorasli situaciji ni vremenu, u kojem živimo, i koje valja zamieniti muževima, koji će sa više ljubavi, znanja i sposobnosti raditi i spasavati narod i državu.

Preduslov za bilo kakva društvo i državna nastojanja je vraćanje pune pravne sigurnosti u zemlji i zaštita slobode života i imovine građana bez razlike. Samo tako će nastati psihološko-političko stanje, koje će narodu vratiti odnosno učvrstiti

vjeru u državu i njene zakone. Staru vjeru, da Hrvat može biti sretan, zadovoljan i spokojan samo u domovini Hrvatskoj. U svrhu što skorijeg i potpunijeg smirenja zemlje potrebno je:

a./ smjesta pustiti na slobodu sve narodne zastupnike bivše Hrvatske seljačke stranke i sve njezine predstavnike koliko im nije dokazano kakvo djelo, koje podleži kaznenom zakonu.

b./ nad logorima vršiti redarstveni nadzor preko ministarstva unutarnjih poslova, a u prvom redu iz logora pustiti one mase seljaka, koje su tamo dovedene samo na osnovu kolektivne odgovornosti bez osobne krivnje; logori se imaju postepeno razpuštati i uvesti redovito suđenje i izricanje pravde;

c./ provesti radikalno čišćenje ustaškog pokreta od svih nevaljanaca, sebičnjaka, pljačkaša, sabotera, krvavih divljaka i bivših pomagača protunarodnih političkih sistema; za to čišćenje treba stvoriti posebnu komisiju, u kojoj će biti zastupani predstavnici Hrvatskog Sabora, ministarstva unutarnjih poslova i hrvatskog domobranstva;

d./ teško kazniti sve one pojedince, koji su okaljali hrvatsku čast klanjem u logorima i izvan logora, otimanjem osobne slobode i imovine te ličnim osvetama; ta kazna mora stići sve bez razlike. Za njih neka se uzpostavi posebni narodni sud;

e./ posebno kazniti sve one, koji su na bilo koji način protuzakonito prisvojili imovinu bilo židova bilo pravoslavnih, bili oni ustaše, seljaci, građani ili inteligencija;

f./ pregnuti svim razpoloživim snagama, da se u što kraćem vremenu stvori jaka narodna vojska, u kojoj će cijeli narod gledati ne samo svoju pouzdanu obranu protiv unutarnjih i izvanjih neprijatelja, [nego i] svoju ujedinjenu volju, svoju tradiciju, slavu i ponos Hrvata kroz vjekove.

U Zagrebu, dne 17 / XI. 1942.